

אל תוך המעגל: ניסיונות אגודת ישראל לחבור לסוכנות היהודית

יוסף פונד

א. מבוא

אגודת ישראל (להלן: האגודה העולמית) נוסדה ב־1912 בידי כמה אישים, מנהיגי קהילות יהודיות ממערב אירופה, ובהם יעקב רוזנהיים, ד"ר יצחק ברויאר וד"ר פנחס כהן.¹ המטרה הייתה לארגן את האורתודוקסים היהודים בכל הארצות כמשקל נגד להתארגנות החילונית בתנועות הסוציאליסטיות היהודיות ובתנועה הציונית.² בפרוגרמה של אגודת ישראל הוגדרה שאיפתה: 'להיות "באת כח" היהדות הנאמנה לתורתנו הקדושה כלפי חוץ ולהגן עליה ועל המחזיקים בה מפני הקמים עליה'.³ סניפים של הארגון הוקמו בארצות שונות. הראשונים והחשובים שבהם הוקמו בפולין ובארץ ישראל. האגודה בפולין ('שלומי אמוני ישראל') נוסדה בנובמבר 1916, ובראשה עמד הרב יצחק מאיר לויין.⁴ חלק גדול מהאורתודוקסים

- 1 האישים הללו היו למנהיגי אגודת ישראל העולמית ולמעצבי דרכה הפוליטית. יעקב רוזנהיים (1870-1965) היה ממנהיגי 'התאחדות החרדים' בגרמניה, עורך *Der Israelit*, עיתון היהדות החרדית בגרמניה שהיה לעיתון אגודת ישראל ונשיא האגודה עד למותו. ד"ר יצחק ברויאר (1883-1946) נמנה עם מייסדי ברית האקדמאים היהודים בגרמניה ומנהיגיה, פובליציסט והוגה דעות, חבר נשיאות הוועד הפועל של אגודת ישראל העולמית ובסוף שנות השלושים גם נשיא הסתדרות פועלי אגודת ישראל. ד"ר פנחס כהן (1867-1942) היה רב אנסבך שבבווריה, מיוזמי התארגנות אגודת ישראל בפולין ויושב ראש הוועד הפועל של אגודת ישראל העולמית. על ייסוד התנועה והאידאולוגיה של רוזנהיים וברויאר ראו, יוסף פונד, פירוד או השתתפות: אגודת ישראל מול הציונות ומדינת ישראל, ירושלים תשנ"ט (להלן: פונד, פירוד או השתתפות), עמ' 17-48.
- 2 האורתודוקסים הם יהודים המקפידים על אורח חיים דתי-שמרני ובמזרח אירופה אף שמרו על ביגוד מסורתי ועל חיי חברה ותרבות כדרישות המסורת הדתית שם. בארץ ישראל הם כונו 'חרדים'. להלן יובאו שני הכינויים בהתאם למיקום הגאוגרפי.
- 3 אגודת ישראל, 'כללי ההסתדרות לפי שעה על פי ההרשאה שניתנה לוועד הזמני מאת האספה בקטוביץ', בית הספרים הלאומי, L.484.
- 4 הרב יצחק מאיר לויין (1893-1971) היה חתנו של האדמו"ר אברהם מרדכי אלטר מגור ומנהיג האגודה

בפולין נמנו עם חבריה והיו עד לשואה רוב חברי האגודה העולמית. בארץ ישראל נוסדה האגודה באוגוסט 1919 בידי אנשי היישוב הישן, ובראשה עמד הרב משה בלוי.⁵ האגודה העולמית לא הייתה עשויה מקשה אחת ושלוחותיה בארצות השונות קבעו את דרכן הפוליטית, לא אחת בניגוד לדרך שהתוותה המנהיגות העולמית. כך, לדוגמה, נקטה האגודה שהונהגה בידי היישוב הישן דרך של ברלנות, בניגוד לדרכה של האגודה העולמית. גם תנועות הבת שנוסדו בה, 'צעירי אגודת ישראל' (צא"י) ו'פועלי אגודת ישראל' (פא"י), אחזו בדרכים פוליטיות וחברתיות משלהן, שלא תמיד עלו בקנה אחד עם אלה של המנהיגות העולמית. האגודה על שלוחותיה ראתה בתנועה הציונית יריבה אידאולוגית הפועלת לחילון העם היהודי. בנוסח המנדט שקיבלה בריטניה על ארץ ישראל ושאושר ב־1922, נקבע כי נציגות מתאימה של היהודים, 'סוכנות יהודית', תוכר כמי שתפעל עם הבריטים בענייני היישוב בארץ ישראל ולהקמת הבית הלאומי. עד להקמתה תהא ההסתדרות הציונית נציגות זו. מעמד פוליטי זה הציב את ההסתדרות הציונית בעמדת כוח שהטילה אימה על האגודה. בשלב הראשון ניסתה המנהיגות האגודאית לדחות החלטה זו של חבר הלאומים וביקשה להכיר בה כנציגת האורתודוקסים בסוכנות. משהדבר לא עלה בידה, החליטה מנהיגות האגודה העולמית לנסות לחבור אל הנהגת הסוכנות, בהסכמה עם ההסתדרות הציונית, וראתה בכך מטרה מרכזית. אולם ההנהגה הציונית ראתה באגודה גורם פוליטי שולי ומיעטה לדון בצירופה.⁶ ההבדל בהתייחסות לצירוף האגודה ניכר בהיקף המקורות שעמדו לרשות. הנושא תועד בהרחבה במסמכי מוסדות האגודה – בהתכתבויות מנהיגיה ובעיתוניה – ואילו במסמכים הציוניים המקבילים הוקדש לכך מקום מועט. הקשרים הפוליטיים שהתפתחו בין האגודה להסתדרות הציונית, בצל היריבות ביניהן, משתקפים בניסיונות של מנהיגות האגודה להשתתף בניהול הסוכנות ובהסכמים שנחתמו ביניהן לאחר שנכשלו הניסיונות האלה. במאמר אני מתאר את הקשרים שהתפתחו בין האגודה להסתדרות הציונית ולסוכנות עד להקמת המדינה, ועומד על המכשולים שמנעו את כניסתה לסוכנות. הנהגת האגודה העולמית, שמקום מושבה עד אמצע שנות השלושים היה בפרנקפורט, והנהגת האגודה בפולין צידדו בהתיישבות ובבניין הבית הלאומי בדומה למטרות הסוכנות, אך היריבות האידאולוגית והפוליטית שבין האגודה לתנועה הציונית מנעו פתיחת דו שיח ביניהן.

5 בפולין. הוא עלה לארץ בראשית 1940 והיה יושב ראש הוועד הפועל העולמי ומנהיג האגודה בארץ ישראל. נמנה עם החותמים על מגילת העצמאות, חבר כנסת עד פטירתו ושר הסעד בשנים 1948-1952. האגודה בארץ ישראל נוסדה ב־1912 אך היא לא פעלה. מענדל גערליץ, מרא דארעא ישראל, ירושלים תשל"ד, כרך ב. הסניף בארצות הברית נוסד ב־1922, אך החל לפעול ב־1939. יוסף פונד, מתווי דרכים: עיתונות אגודת ישראל, תל-אביב תש"ע (להלן: פונד, מתווי דרכים), עמ' 99. הרב משה בלוי (1885-1946) היה ממנהיגי היישוב הישן ומנהיג האגודה בארץ ישראל עד לראשית שנות השלושים, עת הצטרפו להנהגה מנהיגים מבין העולים האגודאיים (להלן: היישוב האגודאי החדש).

6 מכתב וייצמן ללאוני ואלפרד לנדסברג, 9.5.1925, *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, edited by Barnett Litvinoff, Jerusalem 1977 (להלן: אגרות וייצמן), כרך 12, עמ' 417.

מכשולים אלה יוצגו להלן, קודם לדיון בגורמים שאפשרו יצירת אפיקי הידברות וקשרים פוליטיים בין האגודה לסוכנות.

ספרות המחקר המצומצמת הנוגעת למגזר החרדי התמקדה בבחינת היבטים סוציולוגיים שונים של החברה החרדית בישראל ובריכוזים יהודיים בגולה, ובהתייחסות חברה זו לשואה.⁷ חקר ההתנהגות הפוליטית של האגודה, שהייתה מרכיב עיקרי בחברה החרדית, לוקה בחסר. חלק מהמחקרים הספורים בתחום זה נעשו כתוצר לוואי למחקר סוציולוגי. מחקר ראשון וחשוב הוא ספרו של מנחם פרידמן על האגודה בארץ ישראל.⁸ מחקר חשוב שני הוא ספרו של גרשון בקון על האגודה בפולין.⁹ שני הספרים מלמדים על היכולת הטובה של המנהיגות האגודאית להסתגל לשינויים פוליטיים ולהשתלב במערכות הפוליטיות: בארץ ישראל נקטה האגודה גישה פרגמטית שאפשרה שינוי עמדות ומעבר מבדלנות פוליטית לשיתוף פעולה עם הנהגת היישוב והסוכנות, ובפולין התארגנה האגודה כמפלגה פוליטית שפעלה במישור המוניציפלי והפרלמנטרי תוך שיתוף פעולה עם מפלגות יהודיות אחרות. בכמה מאמרים ובשנים מספרי ניסיתי למלא חלל מחקרי זה והתמקדתי ביחסים הפוליטיים בין האגודה להסתדרות הציונית.¹⁰ מאמר זה נועד להוסיף נדבך לפן זה של המחקר. פרידמן ובקון התייחסו בספריהם להיבטים שונים של התנהגות האגודה, ובהם גם התנהגותה הפוליטית. אני מתמקד במאמר בהתנהגות הפוליטית של הנהגת האגודה; הנהגה שנאלצה להתמודד עם מציאות פוליטית משתנה, ולסגל את עמדותיה למציאות זו, במטרה להיות שותפה לקבלת ההחלטות ולהבטיח את האינטרסים של חברי התנועה.

ב. שערי כניסה לסוכנות

בהחלטת חבר הלאומים מיולי 1922 בדבר הכרה בנציגות של היהודים – סוכנות יהודית – נקבע, כאמור, כי לכשתוקם ישותפו בה היהודים הרוצים להקים את הבית הלאומי. בדיונים קודם לאישור כתב המנדט סבר הרברט סמואל, הנציב הבריטי העליון בארץ ישראל, כי ראוי שייצגו בה היישוב היהודי בארץ ישראל וארגונים לא-ציוניים שיגלו עניין בבית הלאומי וירצו להושיט עזרה חומרית. חיים ויצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, סבר כי נוכח מצבה הכלכלי הקשה של ההסתדרות הציונית יש צורך בשיתוף חוגים לא-

7 קימי קפלן סובר שתחושת החסר בחקר החברה החרדית נובעת מכך שמחקרים בתחום זה נעשו בידי חוקרים מדיסציפלינות שונות, שהשיח ביניהם מועט. קימי קפלן, 'חקר החברה החרדית בישראל: מאפיינים, הישגים ואתגרים', בתוך: עמנואל סיון וקימי קפלן (עורכים), חרדים ישראלים: השתלבותם בלא טמיעה?, ירושלים 2003, עמ' 225.

8 מנחם פרידמן, חברה ודת: האורתודוקסיה הלא ציונית בארץ ישראל תרע"ח-תרצ"ו/1918-1936, ירושלים תשל"ח (להלן: פרידמן, חברה ודת).

9 Gershon C. Bacon, *The Politics Of Tradition: Agudat Yisroel In Poland 1916-1939*, Jerusalem 1996

10 פונד, פירוד או השתתפות; הנ"ל, מתווי דרכים, עמ' 54-160.

ציוניים בסוכנות שיוכלו לסייע לה במשאבים כלכליים.¹¹ לשם כך הוא פתח במשא ומתן עם לואי מרשל, ממנהיגי יהדות ארצות הברית, שהניב באוגוסט 1929 הסכם והסוכנות המורחבת הוקמה. התקוות שווייצמן תלה בצירוף הלא-ציונים לא התגשמו. מרשל נפטר זמן קצר לאחר החתימה, התקווה להגדלה משמעותית של הכנסות הסוכנות הושמה לאל, חברי ההסתדרות הציונית קיבלו את עמדות המפתח של הנהגת הסוכנות והלא-ציונים נדחקו לשוליים. בשנות השלושים התערערה המסגרת המוסדית של הסוכנות המורחבת.¹² היישוב הישן, שרובו אורגן באגודה, היה בשנות העשרים מרכיב משמעותי ביישוב הארצישראלי ומנה קרוב למחצית היישוב היהודי בירושלים;¹³ אלא שמנהיגיו אחזו בדרך של בדלנות ושל מאבק אנטי-ציוני חריף וקולו של מיעוט מתון לא נשמע בו. לעומת זאת, מנהיגי האגודה העולמית והאגודה בפולין הציגו בהחלטותיהם רצון עז לקחת חלק ביישוב ארץ ישראל ובפעילות מדינית למען הבית לאומי, ובכך ענו על התנאים הנדרשים להשתתפות בסוכנות.

החלטות ראשונות התומכות בעבודה ארצישראלית התקבלו בוועידה של מנהיגי האגודה העולמית בפרשבורג (ברטיסלבה שבסלובקיה) ב-1920. בין ההחלטות היו: הקמת מרכז ארצישראלי, השגת אשרות כניסה לארץ ישראל לחברי התנועה, הקמת בנק ארצישראלי וחיוב החברים לתרום לקרן ארץ ישראל של התנועה.¹⁴

ככינוס הראשון של צירי האגודה העולמית (הכנסייה הגדולה הראשונה) שהתקיים באוגוסט 1923, הוחלט לייסד את 'קרן הישוב' לרכישת קרקעות ולהתיישבות.¹⁵ תוכן מודעות ההתרמה לקרן מלמד על האווירה ארצישראלית ה'ציונית' – התומכת בעלייה, בהתיישבות ובכניין הבית הלאומי – ששררה בחוגים אגודאיים נרחבים בתנועה.¹⁶ הסניף האגודאי בפולין¹⁷ – הגדול שבסניפי האגודה – היה מהמצדדים העיקריים בתפיסה ארצישראלית זו. לגיטימציה הלכתית לכך ניתנה עם ייסוד האגודה העולמית ב-1912, בכרוז שפרסמו

-
- 11 יגאל עילם, **הסוכנות היהודית: שנים ראשונות, 1919–1931**, ירושלים תש"ן (להלן: עילם, הסוכנות היהודית), עמ' 1–2, 38.
- 12 מנחם קאופמן, 'לואי מארשל וחיים וייצמן והקמת הסוכנות היהודית המורחבת', בתוך: יהודה באואר, משה דייוויס וישראל קולת (עורכים), **פרקי מחקר בתולדות הציונות**, ירושלים תשל"ו (להלן: קאופמן, לואי מארשל), עמ' 41–83.
- 13 פרידמן, **חברה ודת**, עמ' 11.
- 14 בנימין זאב יעקבזון, **אשא דעי למרחוק**, בני ברק 1967, עמ' רמג.
- 15 'דיוני הכנסייה הגדולה ה-1', **קול ישראל**, עמ' 4. הקרן דומה לקרן הקימת לישראל (קק"ל).
- 16 'הגיעה השעה הרורשת מאתנו שהיהדות החרדית תקח בידיה את בנין הארץ, אפס מעשים [...] פרושה אטימת אזניים לקול ההשגחה. [...] התנדבו אפוא לקרן הישוב'. 'קריאה', **קול ישראל**, 27.10.1922, עמ' 1.
- 17 האוכלוסייה האורתודוקסית בפולין שהזדהתה עם האגודה מנתה כשליש מכלל יהודי פולין – כמיליון נפש. יוסף פונד, **תנועה בחברות: מנהיגות אגודת ישראל לנוכח השואה**, ירושלים תשס"ח (להלן: פונד, תנועה בחברות), עמ' 5.

12 אדמו"רים מפולין ובראשם האדמו"ר מגור, ובו ביקשו 'להשתדל עפ"י תוה"ק לטובת יישוב א"י על ידי פעולות ממשיות ורציניות'.¹⁸

ביטוי פוליטי ראשון לתפיסה הארצישראלית של האגודה בפולין ניתן באסיפת המועצה המרכזית שלה בפברואר 1921, שחלק הארי מדיינא הוקדש לארץ ישראל והחלטותיה נועדו לסלול דרכים להתיישבות בארץ ישראל.¹⁹ בשנים הבאות הייתה התפיסה הארצישראלית דומיננטית בהנהגה העולמית ובפולין, ובאה לביטוי במישור המעשי בשיתוף פעולה מדיני עם הסוכנות, וגם במישור הסימבולי.²⁰ המצע הארצישראלי של חלק גדול מהמנהיגות האגודאית תאם את המטרות שהוצגו בכתב המנדט לסוכנות. מדוע לא הצליחה האגודה לחבור לסוכנות? התשובה לכך מצויה, לדעתי, קודם כול בדעות מוקדמות של מנהיגים דומיננטיים בכל אחת מהתנועות על התנועה היריבה. אלה הקשו על התקרבות בין התנועות. לכך נוספו עקרונות אידאולוגיים שבהם אחזה מנהיגות האגודה; אלה הכשילו כל ניסיון להצטרף לסוכנות. גם מאבקי כוח פוליטיים הוסיפו מכשולים בדרך להסכמים.

ג. תפיסת היריב

בעת שאושר המנדט, כל אחד מהצדדים, ההסתדרות הציונית והאגודה, ראה באחר יריב נוקשה שאוחז באידאולוגיה מנוגדת לזו שלו באופן שאינו מאפשר דיאלוג לקראת שיתוף פעולה. בראשית דרכה ראתה האגודה בתנועה הציונית יריבה הנושאת את דגל החילון ומסכנת את האינטרסים של האורתודוקסים בארץ ישראל. בחוברת הסברה שהופצה בפולין תוארו אנשי התנועה הציונית כ'שונאים ומתנגדים מאורגנים, נגד מי שחייבים לקיים מאבק כדי לא להימחק'.²¹

השוני האידאולוגי בין האגודה לבין הציונות הוגדר בבהירות בפגישת מנהיגים אגודאיים עם סמואל, שהביע פליאה נוכח היריבות שביניהן כשבנושא הלאומי 'מבוססות שתיהן על בסיס אחד'. 'יצחק לאנדרו מלונדון, שעמד בראש המשלחת, הסביר כי האגודה היא 'דתית לאומית וההסתדרות הציונית עשתה את הדת לעניין פרטי אשר אין לו שום קשר עם הלאומיות היהודית ויוצא מזה שהיהדות החרדית יש לה השקפה אחרת לגמרי על רעיון הלאומיות היהודית'.²² לכן מנועה האגודה מלשתף פעולה עם ההסתדרות הציונית.

18 משה שנפלד ויחזקאל רוטנברג, **מקטוביץ עד ירושלים**, תל-אביב תשי"ד, עמ' 45.
 19 'אספת המועצה המרכזית של שלומי אמוני ישראל בפולין', הדרך, ז' אדר ב' תרפ"א, עמ' 24.
 20 יוסף פונד, 'ההיבט הציוני בעיתונות אגודת ישראל', קשר, חוב' 9 (מאי 1991), עמ' 81-89; הנ"ל, 'סימבוליות ציונית בסמלי אגודת ישראל', **הציונות**, כרך כג (2002), עמ' 35-48.
 21 **אגודת ישראל: איהר מהות, ציעלען, אויסגאבען און טעטיגקייט**, עמ' 10. על ייסוד האגודה והתמודדותה עם הציונות ראו, פונד, **פירוד או השתתפות**.
 22 'משלחת "אגודת ישראל" לפני הנציב העליון של א"י סיר הרברט סמואל בלונדון', קול ישראל, 23.6.1922, עמ' 1. המושג 'דתית לאומית' בא להסביר כי האגודה מבקשת להותיר את הדת כחלק אינטגרלי ממהות העם היהודי, בניגוד לציונות, המבקשת להציבה לבחירה חופשית של היחיד.

צעירי היישוב הישן, שהיו בעלי תפיסות בדלניות קיצוניות, ראו בתנועה הציונית יריב כה מסוכן עד כי דרשו התבדלות מוחלטת ממנה. במאמר מיולי 1925 בקול ישראל, שבועון האגודה שביישוב הישן, הובעה התנגדות עקרונית לכל שיתוף עם הסוכנות. בהתקרבות לחוגים החילוניים שבסוכנות 'אנו מסכנים את בנינו, את הדור הצעיר ומעמידים אותם על אם הדרך שהמזרחי העמיד את פועליו'.²³

מנהיגי האגודה התקשו להשלים עם הרעיון שההסתדרות הציונית תייצג את יהודי ארץ ישראל וביקשו להכיר בהם כנציגי היהדות האורתודוקסית, לצדה. הד לתחושת התבוסה והעלבון נוכח הפקדת הייצוג בידי ההסתדרות הציונית אפשר לשמוע בדברי האדמו"רים מגור ומראדזין בתגובתם על סירוב הבריטים לאפשר ייצוג לחרדים בארץ ישראל: 'הנה פה בפולין שיותר חלקי תושביה המה יהודים דתיים, רבים וגדולים ומנהיגיהם מתכוננים לעלות ארצה ישראל ואיך אפשר הדבר שהם יצטרכו לבקש תעודות מסע אצל הציונים כעני בפתח, ואשר אפשר גם הדבר ששייבו פניהם [ריקים]'.²⁴

ההסתדרות הציונית ראתה באגודה בשנות העשרים גורם פוליטי שולי, שמספר הנוהים אחריו קטן ואין בידו לתרום לבניין הארץ, אך יש בו רצון לפגוע במהלכים המדיניים שלה. עד אמצע שנות השלושים הייתה התייחסות מעטה לקשרים עמה והם כמעט לא נדונו במוסדותיה. בה בעת הוקדשו דיונים רבים לצירוף קבוצת מרשל לסוכנות. וייצמן, שעמד באותן שנים בראש ההסתדרות הציונית, לא שאב את כוחו הפוליטי ממערך מפלגתי כלשהו. הוא נשען על מעין הסכמה כללית של התנועה הציונית לתמוך במנהיגותו, ובפועל התווה את דרכה.²⁵ מעמדו הרם הקנה לעמדותיו משקל רב בקביעת המדיניות כלפי האגודה. לכן נודעת חשיבות רבה לתפיסתו את האגודה והיא השליכה על היחסים עמה באותן שנים.

וייצמן לא ביקש שותפים לרו שיח במחנה האגודאי. הוא ראה בו יריב מסוכן, עשוי מקשה אחת. ההבדלים בתפיסה הפוליטית שהיו קיימים בין מנהיגים אגודאיים כברויאר ובלוי,²⁶ או בין המחנות האגודאיים בפולין וביישוב הישן, לא היו נהירים לו. במכתבים לרעייתו ולדוד אידר מאמצע 1922 הוא הציב את האגודה בין 'האויבים' העיקריים של הציונות, וקבע: 'ללא ספק אגודת ישראל פועלת יד ביד עם הערבים ועם הותיקן והם מונהגים

23 חבר, 'לועידת ההסכם בוניה', קול ישראל, 3.7.1925, עמ' 2.

24 מנחם פרוש, 'אברהם מרדכי אלטער [האדמו"ר מגור], מרדכי יוסף ליינר [האדמו"ר מראדזין] אל הרב חיים יוסף זוננפלד', שרשרת הדורות בתקופות הסוערות, ירושלים תשס"א, כרך ב, עמ' 72.

25 נתנאל קצבורג, 'מבוא', בתוך: הנ"ל (עורך), אגרות: הרב מאיר בר-אילן, רמת-גן תשל"ו (להלן: בר-אילן, אגרות), כרך א, עמ' 29.

26 ברויאר גיבש תפיסה אידאולוגית שבמרכזה בניין ארץ ישראל. הוא ראה בתנועה הציונית יריב בגלל תפיסתה החילונית את העם היהודי, ועם זאת הכיר בתפקידה ההיסטורי: בניית 'מדינה לאומית לאומה היהודית'. ראו, פונד, פירוד או השתתפות, עמ' 30-48. בלוי הנהיג תחילה מדיניות בדלנית שהסתייגה משיתוף פעולה עם מוסדות היישוב. בשנות השלושים הוא נקט מדיניות פרגמטית של שיתוף פעולה מדיני עם הסוכנות. שם, עמ' 49-60.

ומודרכים בידי דה־האן.²⁷ תפיסה מכלילה זו באה לביטוי גם בביוגרפיה שלו, בתיאור מאבקו נגד השמצת הציונות בידי 'קבוצות שונות', ובהן 'אגודת ישראל האורתודוקסית, שנפגשה עם לורד נורתקליף בארץ ישראל בפברואר 1922 והתנגדה באופן פעיל להכרה בהסתדרות הציונית כ"סוכנות יהודית".²⁸ מי שנפגש עם נורתקליף, איל העיתונות הבריטית, הייתה משלחת מהיישוב הישן. המשלחת הופיעה כמייצגת האורתודוקסיה והצהירה על התנגדותה להסתדרות הציונית ולפעולותיה. ההצהרה לא ניתנה על דעת מנהיגות האגודה העולמית, וזו הסתייגה מהפגישה כפי שהסתייגה והתנגדה לפעילות הפוליטית האנטי־ציונית של ד"ר ישראל דה האן, חבר המשלחת ודובריה של האגודה הארצישראלית.²⁹

תפיסת וייצמן את האגודה כגוף חדגוני עוין וחסר חשיבות פוליטית לא השתנתה גם כאשר החל בשיחות גישור עם מנהיגיה בשנת 1925. במכתב אל מנהיגים ציונים בגרמניה הוא הביע תדהמה מן החשיבות שהבריטים מייחסים לאגודה והציג את עמדתו כבוטות, תוך ביטוי דעות קדומות על מנהיגיה:

בפועל האגודה אינה מייצגת דבר. [...] אין ברשותם כספים או קרקעות [בארץ ישראל], השפעתם ביהדות פולין, המדינה היחידה בה יש להם השפעה כלשהי, דועכת. כל הארגון נישא על כתפיהם של כמה פנאטים מפרנקפורט א־מיין, אויבי פלשתינה ואויבי בריטניה, שונאי דעת עם אופי של ימי הביניים. מחירי הדבר שהממשל הבריטי מייחס חשיבות כה רבה לאנשים אלה.³⁰

המנהיגים האגודאיים מגרמניה שעמם נפגש וייצמן היו בעלי השכלה כללית. שלושה מהם היו בעלי תואר דוקטור ותפיסות אנטי־ציוניות מתונות, שביקשו דיאלוג עם ההסתדרות הציונית. וייצמן סבר עוד כי מנהיגי האגודה העולמית מחזיקים ב'עמדות עוינות לעבודה הארצישראלית ורק תחת לחץ המוני הנוהים אחר האגודה בפולין הם עשויים לשנות עמדות

27 מכתב וייצמן לדוד אידר, 3.6.1922, אגרות וייצמן, כרך 11, עמ' 109; מכתב וייצמן לוורה וייצמן, 13.5.1922, שם.

28 יהודה ריינהרץ, חיים וייצמן: עלייתו של מדינאי, ירושלים תשנ"ו, כרך ב, עמ' 383. כנראה בעקבות הפגישה נקט נורתקליף 'תעמולה אלימה נגד התפיסה הציונית של ממשלת בריטניה'. 'The Northlife way', *The Jewish Chronicle*, 5.5.1922, p. 7

29 ד"ר יעקב ישראל דה האן, משורר יליד הולנד שעלה לארץ והצטרף לאגודה הארצישראלית, נרצח ב־30.6.1924 בידי שני חברי ארגון ה'הגנה'. על חייו ועל פעילותו המדינית ראו, שלמה נקדימון ושאל מייזלש, דה־האן: הרצח הפוליטי הראשון בארץ ישראל, תל־אביב 1985. ראו גם את חיבורם המגמתי של צבי ויהודה משי־זהב, הקדוש דה־האן: הרצח הציוני הראשון בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ו. ראשי האגודה העולמית דרשו להפסיק את פעילותו המנוגדת לעמדותיהם. בישיבתם בפברואר 1924, בהשתתפות האדמו"ר מגור, הם החליטו לשלוח לארץ ישראל את נציגם שינהל את המחלקה המדינית במקום דה האן. ההחלטה לא מומשה עקב רציחתו. פנחס סירקיס, איש האמונה: ר' אליעזר סירקיס ז"ל, תל־אביב תשל"ט, עמ' 131.

30 מכתב וייצמן ללאוני ואלפרד לנדסברג, 9.5.1925, אגרות וייצמן, כרך 12, עמ' 417.

אלו.³¹ היו מנהיגים בהסתדרות הציונית שאחזו בגישה שונה, כיצחק גרינבוים ממנהיגי התנועה הציונית בפולין, שביקש לשתף את האגודה בסוכנות, בעקבות שיתוף הפעולה המוצלח עמה בפולין;³² אך הוא לא נמנה עם קובעי המדיניות ודעתו לא נשמעה.

תנועת המזרחי שנוסדה ב־1902, וסניפה בפולין שנוסדה ב־1917, ייצגו את האורתודוקסים שבתנועה הציונית. המזרחי ראתה באגודה יריב אידאולוגי ופוליטי. שתייהן התחרו על רכישת אהדתם של האורתודוקסים בפולין. שיתוף האגודה בסוכנות עלול היה לפגוע במעמדה ובכוחה האלקטורלי בפולין.³³ הרב ברלין, ממנהיגייה, הציע ב־1923 לקיים שיחות הידברות עם האגודה להקניית היריבות ביניהן, שלא יצאו לפועל. הוא ראה בהידברות אפשרות לעשות 'רושם טוב על הקהל הגדול וישמש לטובתנו'.³⁴ פארבשטיין,³⁵ נשיא המזרחי בפולין, ראה בהחלטת הכנסייה הגדולה שלא להצטרף לסוכנות כל עוד לא מולאו דרישותיה 'תוצאה מוצלחת' עבור המזרחי. הוא העדיף לא לנהל עמם כל משא ומתן, וסבר כי הצטרפותם לסוכנות לא תתרום דבר למזרחי מבחינה חומרית ומבחינה רוחנית. 'אין לנו צורך במשגיחי הכשרות של אגודת ישראל. אנו נלך בדרכנו וניתן להם ללכת בדרכם'.³⁶ לא הייתה זו התבטאות חד־פעמית.

ב־31 בינואר 1929, בעת דיון על אופן בחירת נציגי הלא־ציונים מפולין לסוכנות המורחבת, קבע פארבשטיין ש'סכנה גדולה' נשקפת לעבודה הארצישראלית מהקהילות הלא־ציוניות מאחר ש'חברי מועצותיהן הם רובם חברים ל'אגודה' ל'בונד' או פוע'צ' שמאליים – מתנגדים קיצוניים לרעיון בנין הארץ'.³⁷ הצבת האגודה כחזית אחת עם הבונד חטאה לאמת. בעוד הבונד התנגד לכל ביטוי לאומי הקשור בארץ ישראל, ראתה המנהיגות האגודאית בפולין בעבודה הארצישראלית חלק עיקרי במטרותיה. אריה טרטקובר, ממפלגת הפועלים הציונית 'התאחדות', טען נגד פארבשטיין כי אין להציב את האגודה בשורה אחת עם הבונד ועם פועלי ציון שמאל. בעוד האחרונים מתנגדים לסוכנות, האגודה לא תילחם נגדה.³⁸ תפיסתו הוצגה גם בפני הנהגת התנועה הציונית.³⁹

-
- 31 מכתב וייצמן למארשל, 8.5.1925, אגרות וייצמן, כרך 12, עמ' 331.
- 32 בבחירות לאסיפה המכוננת ולסיים התאגדה ביוזמת גרינבוים נציגות יהודית משותפת לכמה מפלגות, ובהן האגודה והציונים.
- 33 על ייסוד המזרחי בפולין והתפתחותו ראו, אסף קניאל, יומרה ומעש: המזרחי בפולין בין שתי מלחמות עולם, רמת גן 2011.
- 34 מכתב מאיר בר־אילן לאהרן בארט, 17.4.1923, בתוך: בר־אילן, אגרות, עמ' 133.
- 35 יהושע השל פארבשטיין (1870–1948) היה נשיא המזרחי בפולין עד 1931, ציר בסיים, חבר הוועד הפועל הציוני והנהלת הסוכנות. הוא עלה לארץ ב־1931.
- 36 מכתב פארבשטיין לבארט, ה' תשרי [תר"צ], הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), S25/1445.
- 37 מכתב לויטה לאכסקוטיבה הציונית בלונדון, 7.2.1929, אצ"מ, Z4/3381.
- 38 פראטאקאל פון דער ייצונג פון דער קאמיסיע פאר די ענינים פון דער 'ירישיער אגענץ', 6.5.1929, אצ"מ, Z4/3381.
- 39 מכתב אריה טרטקובר להנהלה הציונית, 7.5.1929, אצ"מ, Z4/3381.

היריבות בין שתי התנועות הייתה כה עזה עד כי היא לא נמחקה גם לאחר עשרות שנים, כאשר האגודה כבר פעלה במישור המדיני, דרך קבע, לצד הסוכנות. על עומק הטינה ששמרו בלבם היריבים אפשר ללמוד מתגובת הרב יהודה ליב הכהן פישמן, ממנהיגי המזרחי, על הצעתו של משה שרתוק (שרת), ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, ב־1946 לשתף את האגודה בדיוני ועדות של הנהלת הסוכנות: 'אין לכם רשות לכך'. הוא יצא חוצץ נגד ניסיון שרתוק לקרב את האגודה:

על ידי הסכמתכם לתת לה מקום להתיעצות בהנהלה נמצא חוטא ונשכר – וזה היה לא יהיה! למרות זקנתי ארעיש עולם ומלואו. [...] בשום אופן לא אשב בישיבת הנהלה כזאת שאגודת ישראל תהיה מוזמנת לה לאיזו התיעצות שהיא. יכולני לישב עם כל הפושעים שבעולם אבל לא עם מלשינים, עם אלה שחתרו חתירות תחת בנין ארץ ישראל במשך שני דורות שלמים.⁴⁰

התנגדותו הועילה וההסדר המוצע לא יצא לפועל.

תפיסות היריבים זה את זה היו שבויות בדעות קדומות, בעקרונות אידאולוגיים ובעוינות. האגודה ראתה בתנועה הציונית גוף הפועל לחילון העם, אשר עלול לכפות על היישוב החרדי בארץ ישראל אורחות חיים חילוניים, ואילו אישים בתנועה הציונית ראו באגודה ארגון עוין למטרותיה, בלא להבחין בין היריבות התרבותית להתייחסותה לנושא הארצישראלי. תפיסות אלה השמיטו מראש, לכאורה, כל בסיס להידברות ביניהם והיו קרקע פורייה למאבק פוליטי מתמיד.

ד. מאבק פוליטי

בראשית שנות העשרים החלו לפעול מוסדות שלטון נבחרים של היישוב הארצישראלי: אסיפת הנבחרים והוועד הלאומי.⁴¹ ראשי היישוב הישן והאגודה התנגדו למונופול השלטוני שניתן למוסדות אלה ודרשו מחבריהם לא להשתתף בבחירתם. משנוכחו ראשי האגודה בארץ ישראל לדעת כי מאמציה לסיכול ההסדרים לא נשאו פרי וכי ההסדרות הציונית עומדת לקבל לידיה את ייצוג יהודי ארץ ישראל, פנו למאבק חריף נגד הכרה זו. דה האן התגייס לעזרתם ונפגש עם אישים בריטים וערבים לגיוס תמיכתם, ככפגישה עם לורד נורתקליף. תזכיר בנושא ההתנגדות למבנה הסוכנות אף נשלח לחבר הלאומים בראשית 1922.⁴²

40 מכתב פישמן לבן־גוריון, י"ד אדר תש"ו, אצ"מ, S25/1446.

41 ארגון היישוב, מוסדותיו וסמכויותיהם נקבעו ב'תקנות כנסת ישראל, 1927' (חוקת הקהילות), שממשלת המנדט פרסמה ב־11.1.1928. לאחר מאבק בין היישוב הישן לתנועה הציונית על דמותן, שהסתיים בפשרה. ראו, אליקים רובינשטיין, 'מישוב למדינה: מוסדות ומפלגות', בתוך: בנימין אליאב (עורך), הישוב בימי הבית הלאומי, ירושלים 1979, עמ' 172–175.

42 'התזכיר שנשלח מאת ועד העיר לקהלות האשכנזים אל חבר הלאומים', קול ישראל, 7.4.1922, עמ' 1.

מוסדות האגודה העולמית פרסמו במקביל כמה הצהרות ובהן הובעה התנגדות לקביעת ההסתדרות הציונית לברדה כסוכנות: ב־29 במאָרס 1921 פרסמה המועצה המרכזית שהתכנסה בווינה 'מחאה בשם הצדק' נגד ההכרה בהסתדרות הציונית כסוכנות יהודית, ודרשה לשנות זאת. מרכז האגודה בפרנקפורט חזר על הדרישה באוקטובר 1922.⁴³ במאי 1922, בישיבתה בברסלאו, חזרה המועצה המרכזית והציגה את עמדתה כי קביעת ההסתדרות הציונית כסוכנות יהודית סותרת את מטרת המנדט, שכן היא מונעת 'צרוף כל החוגים המעוניינים בבנין ארץ ישראל [...] לתועלת הכלל יש לכונן את הקמת הסוכנות היהודית בצורה כזו שתתן את האפשרות להיהדות החרדית המיוצגה על ידי אגודת ישראל לעזור בהתאמה עם תפקידה ההיסטורי, בבנין בית לאומי יהודי בארץ ישראל ברוח התורה והמסורה'.⁴⁴ בינואר 1923 התכנסו מנהיגי האגודה ומועצת גדולי התורה בברסלאו ופרסמו הצהרה 'נגד הכרת הסתדרות הציונית בתור הסוכנות היהודית [...] [האגודה] דורשת לפחות הכרה של יחס שווה בעד כל המוני היהודים החרדים הנמנים על דגלה', וכי לא תהיינה הכרעות רוב בנושאים דתיים.⁴⁵ ההצהרה התקבלה גם כהחלטה של הכנסייה הגדולה הראשונה שהתכנסה בספטמבר 1923.⁴⁶ המנהיגות הביעה נכונות לשיתוף פעולה עם ההסתדרות הציונית, בניגוד לעמדות המנהיגות האגודאית הארצישראלית.

מועצת גדולי התורה הציבה רף גבוה יותר מזה של המנהיגות הפוליטית, והחליטה להתנגד להצטרפות לסוכנות 'בצורה של עכשיו, כי התפקיד בהשכלה שהסוכנות נטלה עליה יאלצו את היהודים החרדים להקריב את כל מצפונם'.⁴⁷ משה קלינמן, עורך העולם, ביטא את ההסתדרות הציונית, ראה בקביעת המועצה המרכזית סגירה של כל אפשרות להצטרפות האגודה לסוכנות. הוא גרס כי על פי תנאי המועצה, 'כל העבודה הארצישראלית תהא כפופה לדיקטטורה של האגודה [...] ולאגודה תימסר הזכות לפסוק מה שייך לדת ומה לא, אז יבוא הקץ להתפתחותה הפוריה של ארץ ישראל. [...] קשה לדרוש מאת ההסתדרות הציונית שתשא ותתן עם התנאים הללו'.⁴⁸ גישת העולם ייצגה גישתם של רבים בהנהגת ההסתדרות הציונית בשנות העשרים.

היו גורמים שראו באגודה שבארץ ישראל יריב כה מסוכן לאינטרסים הציוניים עד כי התירו לעצמם לנקוט גם דרך אלימה: רצח דה האן, מי שהיה דובר האגודה בארץ ישראל. הרצח גרם לזעזוע בקרב ההנהגה האגודאית וגונה גם בידי אישים ציונים. ייתכן שהזעזוע

43 'הצהרה', קול ישראל, 20.10.1922, עמ' 3.

44 יעקב רוזנהיים, 'עתידה של הסוכנות היהודית', קול ישראל, 6.4.1944 (להלן: רוזנהיים, עתידה), עמ' 2.

45 'אספת מועצת גדולי התורה והאספה המרכזית של אגדת ישראל בברסלאו', קול ישראל, 12.1.1923, עמ' 3.

46 'החלטות הכנסייה הגדולה הראשונה', קול ישראל, 24.9.1923, עמ' 2.

47 צבי וינמן, 'מקטוביץ עד ה' באייר, ירושלים 1995, עמ' 268.

48 'משה קלינמן', 'האגודה והסוכנות היהודית', העולם, 4.4.1924, עמ' 1.

ממעשה האלימות הפוליטית גרם לשני הצדדים לחפש פתח להידברות, דבר שקודם לכן היה נחלת יחידים בשתי התנועות.

ה. פתיח לגישור

היריבות והעוינות בין התנועות מנעו לכאורה כל אפשרות להידברות בין הצדדים. עם זאת היו גורמים שיצרו תנאים לגישור ביניהן. בינואר 1916 ייסדו צעירים אורתודוקסים בפולין את 'אגודת הצעירים האורתודוקסים "תבונה"' לפעילות תרבותית וארצישראלית. בתחום הארצישראלי הציגה 'תבונה' עמדה מעין ציונית, שכללה הצהרה כי הארגון האורתודוקסי שיעסוק בענייני ארץ ישראל 'עמוד בקשר ובשאלות פוליטיות מסוימות ילך יד ביד עם ארגונים אחרים הפועלים בנושא',⁴⁹ דהיינו עם ארגונים ציונים. תפיסת 'תבונה' הונחלה לחוגים אגודתיים בפולין, שפעלו במשותף עם גורמים לא-אורתודוקסים ברחוב היהודי.

ד"ר שלמה אהרמן,⁵⁰ ממנהיגי האגודה העולמית, שביקר בארץ ישראל בסוף 1921 פנה לד"ר דוד אידר, מראשי ההנהלה הציונית בירושלים, והציע שהאגודה תשתתף עם התנועה הציונית בתכניות ההתיישבות התעשייתית תוך שמירה על עצמאות בנושאי תרבות ודת. לשם כך הוא ביקש להקצות לאגודה נציגות בת ארבעה חברים מתוך עשרים נציגי התנועות שיהיו בסוכנות. עוד ביקש להפגיש את נציגי האגודה עם וייצמן ועם מנהיגים אחרים בהנהלה הציונית. אידר הבהיר לו כי האגודה לא תוכל לקבל נציגים בתנאים שהוצגו, אך ייתכן שיתוף פעולה עם כל גורם באגודה שיוכל לתרום לתיעוש ארץ ישראל. אידר דיווח לווייצמן על השיחה והעיר בשולי מכתבו: 'אני מתאר לעצמי כי התנגדות לכל עבודה משותפת לכל שעה שהיא תוכל לבוא מצד המזרחי'.⁵¹

רק ארבע שנים לאחר פניית אהרמן הבשילו התנאים לקיום שיחות בין האגודה להסתדרות הציונית. היו מנהיגים אגודתיים שראו מלכתחילה נקודות חיוב בפעילות הארצישראלית של התנועה הציונית, וחיבו הידברות עמה על אף היותה יריבה מסוכנת. הדואליות שבגישת האגודה לתנועה הציונית באה לביטוי ברור בתפיסתו של ד"ר ברויאר, שראה בהקמת 'מדינת תורה' בארץ ישראל מטרה מרכזית שעל האגודה להציב לעצמה. הוא העריך את תרומת התנועה הציונית שעוררה בעם את הרגש הלאומי ושפעלה במישור המדיני להשגת ארץ ישראל, ובהרצל ראה 'ראשון בהכרה כיהודי לאומי', ש'עזב את העולם כמלך היהודים'. עם זאת ראה בציונות, שהגדירה את העם ותרבותו מתוך תפיסה חילונית, אויב העם היהודי.⁵²

49 ההדגשה במקור. על מצע 'תבונה' ופעילותה ראו, יוסף פונד, 'מהפכנים בחברה האורתודוקסית בפולין: "תבונה" – ארגון צעירים אורתודוקסים', גלעד, כרך כב (2010), עמ' 45-74.

50 ד"ר שלמה אהרמן (1884-1965) היה ממייסדי האגודה העולמית וחבר הוועד הפועל שלה, וכן יושב ראש מרכז ארץ ישראל של האגודה העולמית.

51 מכתב אידר לווייצמן, 11.11.1921, אצ"מ, S25/10716.

52 פונד, פירוד או השתתפות, עמ' 30-48.

מנהיגי האגודה העולמית הביטו בהשתאות ובהערכה בהישגי התנועה הציונית. ברויאר כתב: 'כל הקורה בארץ הוא כה עצום וחדש שאין זה אפשרי לעמוד מנגד – להישאר אדיש; רוזנהיים, נשיא האגודה העולמית, כתב: 'היכון לפלשתניה – קריאת ההמונים בחוצות [...] ועל כורחנו באה הקריאה המעוררת מבחוץ מן העבר השני [מהתנועה הציונית] [...] ירושלים בונה ונבנית, תל-אביב לחוף ימים תשכון והלב מתרונן'. אפילו בלוי, ששנים ביקש התבדלות, כתב בהתלהבות על כוח היצירה של היישוב העברי שבנה נמל ושדה תעופה בתל-אביב.⁵³

מנהיגות האגודה הסתייגה בפועל מהתבדלות מהמחנה הציוני גם מתוך תחושת אחריות לגורל העם היהודי כולו. לתחושה זו היו שותפים גם מנהיגי היישוב הישן, שהתלבטו בשאלת ההיתר להתבדל לאור ערכי האחווה והערבות היהודית ההדדית בפני הגויים. דוגמה לתפיסה זו אפשר למצוא בדבריו של הרב יהונתן בנימין הורוביץ, ממנהיגי היישוב הישן, בנאומו בוועידת האגודה בפרנקפורט ב-1922: 'אף רגע אסור לנו לשכוח כי העם היהודי למרות כל ההבדלים הגדולים וחילוקי הדעות השורר במחנותינו פנימה, הינהו יחידה אחת שלימה כלפי שמים וכלפי ארץ, כלפי פנים וכלפי חוץ'.⁵⁴

שינויים בהרכב האוכלוסייה האגודאית בארץ ישראל וצרכים כלכליים ופוליטיים הביאו לשינויים בעמדות האגודאיות המיליטנטיות. כוח ההשפעה של שוללי שיתוף הפעולה קטן והתפיסות האנטי-ציוניות של מנהיגים אגודאיים התמתנו. בעמדות האגודה חל שינוי. עד סוף שנות העשרים היא נשלטה בידי אנשי היישוב הישן. מראשית שנות השלושים היה היישוב האגודאי החדש, עולים מגרמניה ומפולין, לכוח הדומיננטי בה.⁵⁵ בהתאם לדרישתם השתנתה מדיניותה והיא צידדה בשיתוף פעולה עם התנועה הציונית.

הרב בלוי הציג שתי תפיסות מדיניות שונות בתוך כעשרים שנה. הוא נע ממדיניות של התבדלות מהתנועה הציונית לשיתוף פעולה עמה בבניית ארץ ישראל. ביטוי לכך ניתן בשניים ממאמריו: 'אחדות או פרוד' שנכתב ב-1924 ו'אחדות או השתתפות' שנכתב ב-1939.⁵⁶ במאמר הראשון עמד בלוי על האפשרות של הוצאת ה'חופשיים' מכלל ישראל, ועל כך שהאגודה אינה דורשת זאת בגלל חשש מתגובת הסביבה. המאמר השני עסק באופן ההשתתפות בפעילות המוסדות הלאומיים.⁵⁷

53 יצחק ברויאר, 'ארץ ישראל פראבלעם', ארץ ישראל בלאט, 10.7.1925, עמ' 4; יעקב רוזנהיים, מבחר מאמרים ונאומים, ירושלים תשל"ל, עמ' שטז (נרפס לראשונה ב'*Der Israelit*, ספטמבר 1933); כתבי משה בלוי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 349, 371.

54 פרידמן, חברה ודת, עמ' 143.

55 קנאי היישוב הישן שלא השלימו עם מדיניות האגודה פרשו ממנה במסגרת 'חברת חיים', שחלק ממנה התגבש כ'נטורי קרתא'. ראו, פונד, פירוד או השתתפות, עמ' 179.

56 'אחדות או פרוד', קול ישראל, 22.8.1924, עמ' 2 (סדרה של מאמרים בשם זה התפרסמו ממועד זה ואילך); 'אחדות או השתתפות', שם, 16.11.1939, עמ' 1.

57 בספרי פירוד או השתתפות, עמדתו בהרחבה על תהליכים אלה; שם הספר שאול משמות המאמרים.

דרישות האגודה לשתפה בהנהלת הסוכנות לא נפלו על אוזן ערלה; בריטניה הייתה קשובה להן, מאחר שהן תאמו את מדיניותה לייצוג ארגונים יהודיים שונים בסוכנות היהודית. זאת ועוד, גורמי ממשל בריטיים ראו באגודה הלא-ציונית גורם מדיני מתון שעשוי לתמוך בחלק מעמדותיה ולשמש משקל נגד לגורמים מיליטנטיים בתנועה הציונית. האגודה עוררה בחוגים בריטיים רגשות אהדה גם על רקע תפיסת העולם הדתית.⁵⁸ הרברט סמואל, הנציב העליון, קבע בפגישה עם נציגי האגודה העולמית ב־30 במאי 1922 כי הממשלה הבריטית מבקשת לשתף בסוכנות את כל החוגים היהודים, וכי הוא רוצה 'שהסוכנות היהודית תהיה מורכבת ומיופת כח של כל הצדדים עד כמה שאפשר, ואין ספק כלל שהיא צריכה להכיל ב"כ [בא כוח] של היהדות החרדית'.⁵⁹

בעקבות הפגישה דרש סמואל מווייצמן, בפגישתו עם הוועד הפועל הציוני ב־1 ביוני, להתחייב בכתב לשתף פעולה עם האגודה. ווייצמן השיב במכתב ובו קבע כי ההסתדרות הציונית מבקשת לשתף בסוכנות את כל הגופים המוכנים לשאת בהתחייבויות הנוגעות למטרותיה. האגודה אינה נכללת בהם מפני שלא תרמה לבניין ארץ ישראל. 'מאמציה הוקדשו לרוב רק לביטויי אי הסכמה בשיטות שנועדו ללבות מחלוקת בין החלקים השונים של העם היהודי בפלשתינה ומחוצה לה'. עם זאת הוא הודיע כי ההסתדרות הציונית מוכנה להתעלם מן העבר ו'לבחון מתוך גישה ידידותית ורצון טוב הצעות של אגודת ישראל לשיתוף פעולה בתום לב. הצעות שתוכלנה לסלול את הדרך לאיחוד כוחות פורה'.⁶⁰

ראשי ההסתדרות הציונית ראו בוועד הלאומי את הנציגים הארצישראלים בסוכנות לכשתוקם. מרשל, לעומתם, שלא היה כפות בכבלי אידאולוגיה ארצישראלית וביקש להגדיל את הגוש הלא-ציוני בסוכנות, דרש לכלול בה את האגודה הארצישראלית. הוא הסכים להצטרף לסוכנות בלי שדרישתו מולאה משהובהר לו כי האגודה מסרבת להצטרף והוכטח לו כי יישמרו לה מקומות אם תשנה את דעתה.⁶¹ גם בתוך ההסתדרות הציונית היו שצידדו בצירוף האגודה לסוכנות, כגרינבוים, שדרש כאמור לעשות כל מאמץ לשיתופה.⁶² ווייצמן היה ער לרחשי הלב של המצדדים בכוו שיח עם האגודה ולפניות מנהיגיה ליצור עמם קשר. שתי התפתחויות פוליטיות גרמו לו להיענות בחיוב לפניותיהם.

ב־1921 הצטרפה המזרחי להנהלת ההסתדרות הציונית, אך לא הייתה שלמה עם דרכו המדינית של ווייצמן. המזרחי דרשה לנקוט מדיניות תקיפה ובלתי מתפשרת. ב־1922, לאחר

58 ג'ון מילר מרטין, מזכיר ועדת פיל, הבהיר בספטמבר 1937 לשרתוק: 'עליכם לדעת [...] כי הם [אגודת ישראל] מעוררים באופן טבעי אהדה אצל הבריטים מפני שהם נאמנים לדת'. משה שרת, יומן מדיני, תל-אביב תשל"ב, כרך ב, עמ' 351.

59 'משלחת אגודת ישראל לפני ה.מ. הנציב העליון של א"י סיר הרברט סמואל בלונדון', קול ישראל, 23.6.1922, עמ' 1.

60 מכתב ווייצמן להרברט סמואל, 4.6.1922, אגרות ווייצמן, כרך 11, עמ' 111-112.

61 קאופמן, לואי מארשל, עמ' 84; עילם, הסוכנות היהודית, עמ' 137.

62 פרוטוקול הוועד הפועל הציוני, 15.3.1925, הפרוטוקולים של הוועד הפועל הציוני, 1919-1929, בעריכת משה הלוי, תל-אביב 2003, כרך ג, עמ' 182.

פרסום הספר הלבן, חברה המזרחי לחוגים אופוזיציוניים למדיניותו, ובקונגרס הציוני ה-13, ב-1923, ביקרו נציגי המזרחי את עמדת הנהלת ההסתדרות הציונית.⁶³ יצירת אפיק תקשורת עם האגודה אפשר לווייצמן לאותת למזרחי כי קיימת אלטרנטיבה לייצוג האורתודוקסים וכי אל לה לפעול כאופוזיציה מיליטנטית.

האירוע השני נגע למשא ומתן עם מרשל. בסוף 1925 התלקחה מחלוקת בין ההסתדרות הציונית לבין הג'וינט, על רקע החלטתו לממן התיישבות יהודית בחצי האי קרים. המגבית הייתה עלולה לפגוע בהכנסות המגבית הארצישראלית. קבוצת מרשל תמכה בהתיישבות בקרים ובמגבית עבודה, ולא העדיפה את יישוב ארץ ישראל. כתוצאה מכך נפסקו המגעים עם מרשל עד 1927.⁶⁴ אירוע זה המחיש לווייצמן את מידת מחויבותו של מרשל לעניין הארצישראלי והציב את האגודה שהפגינה מחויבות ארצישראלית באור חיובי. ההכרה של רבים בהסתדרות הציונית בצורך לקבל גיבוי מדיני מרבי מצד חוגים רחבים ולנטרל התנגדות אפשרית למדיניותה יצרה גישה אוהדת לבקשות האגודה להצטרף לסוכנות.

ו. דו שיח ראשון

ד"ר פנחס כהן, יושב ראש הוועד הפועל של האגודה העולמית, נפגש עם וייצמן לראשונה בינואר 1925 בווינה, לרונן ביצירת גשר בין שתי התנועות.⁶⁵ באפריל 1925 דיווח קול ישראל על פגישה בין רוזנהיים לווייצמן שהתקיימה, כנראה, ב-6 באפריל. הכותב סבר שהפגישה היא תוצר של הבנה בהסתדרות הציונית כי האגודה גדלה לתנועה המייצגת מיליונים שאי אפשר להתעלם ממנה, וכי יש לקיים משא ומתן 'לא רק עם המתבוללים העשירים אילי הכסף שבאמריקה ובאנגליה [...] שהיא צריכה לעזרת ההון שלהם', אלא גם עם האגודה. הכותב הביע קורת רוח מתחילת המשא ומתן ומרצון ההסתדרות הציונית 'לנהל מדיניות של שתוף והסכמה'.⁶⁶

בנאום שנשא וייצמן בניו יורק במארכס 1925 בפני קהל לא-ציוני הוא הדגיש את רצונו בשיתוף לא-ציונים בסוכנות והביע אופטימיות לגבי השגת הסכם עם האגודה, 'המייצגת המון רב של יהודים אורתודוקסים'. וייצמן קבע כי מנהיגיה נחושים בדעתם לשתף פעולה בכניין ארץ ישראל וסבר ש'יהיה קל להשיג את הסכמה' של ראשיה בפולין לכניסה לסוכנות.⁶⁷ ערב השיחות עם האגודה עמדו לפני וייצמן מכשולים דומים לאלה שעמדו לפני בניסיונותיו לצרף לסוכנות את מרשל; בתוך ההסתדרות הציונית היו גורמים שהשיחות עם האגודה היו בעיניהם לצנינים.

63 נתנאל קצבורג, 'פרקים בתולדות הציונות והמזרחי בתקופת הנהגתו של הרב בראילין', בתוך: הרב מאיר בראילין, מוולוז'ין עד ירושלים, תל-אביב תשל"א, עמ' 19.

64 קאופמן, לואי מארשל, עמ' 58-62.

65 אגרות וייצמן, כרך 12, עמ' 327.

66 ש' בן יעקב, 'על ההסכם', קול ישראל, 24.4.1925, עמ' 2.

67 'שאלת הסוכנות', אגרות וייצמן, סדרה ב, כרך א, עמ' 440.

הוועד הלאומי סירב לקחת חלק בשיחות שנוהלו עם האגודה ב־1925 מחשש שההנהלה הציונית באירופה תבוא לקראתה ותסכים לויתורים בנושא חוקת הקהילות. זו גם הסיבה לבקשתה לקיימן בירושלים ולא בווינה. לעומתה סברה ההנהלה הציונית בלונדון כי אם השיחות תתקיימנה בירושלים תגדל השפעת החוגים הקיצוניים באגודה, ובראשם עסקני היישוב הישן, שימנעו השגת הסכם כלשהו. נציגי ההנהלה הציונית שהשתתפו בשיחות חשו כי הצליחו 'ליצור אטמוספירה ידידותית' אף שלא נתנו כל התחייבות עקרונית, וקיוו כי בכך ייווצר בסיס 'לחזית היהודית המאוחדת'. ההנהלה הציונית לא ראתה בעין יפה את הימנעות הוועד הלאומי מלהשתתף בשיחות וחששה כי בכך יינתן נשק בידי הקיצונים באגודה ובו יוכלו להשתמש בטיעוניהם בשיחות עם הבריטים.⁶⁸ רק לאחר פניית ההסתדרות הציונית בארץ ישראל נענה הוועד הלאומי להזמנה, אך הודיע כי ישתתף בהן רק כמשקיף.⁶⁹ המזרחי, השותפה בהסתדרות הציונית, חששה כאמור שהיענות לדרישות האגודה והכללתה בסוכנות עלולים לערער את מעמדה. משנודע למנהיגיה כי במאי 1925 יקיימו נציגי ההסתדרות הציונית שיחות עם נציגי האגודה בלא שהוזמנו לקחת בהן חלק, הם קבלו על כך לפני וייצמן. בתשובתו לקבילתה, הסביר כי הרכב המשתתפים בשיחות נקבע בהיעדרו ושלא על דעתו. עם זאת הוזמנו לשיחות אישים המזוהים עם המזרחי: הרב יוסף צבי הרץ, שכיהן כנשיא כבוד של המזרחי בבריטניה, ופיליפ מאיר מבנק המזרחי. עוד הסביר וייצמן לקובלים שמדובר בחילופי מידע ויצירת אמון בלבד ובשלב זה לא תתקבלנה החלטות. בשולי מכתבו ללזרוס בארט, ממנהיגי המזרחי בבריטניה, וייצמן אף ציין: 'אינני מאד אופטימי לגבי האפשרות של שיתוף פעולה כלשהו עם האגודה בזמן הקרוב'.⁷⁰ בעוד שלפני המזרחי המעיט וייצמן בערך השיחות והציג תמונה סקפטית של תוצאותיהן, לפני מרשל, שבו ראה שותף עתידי בהנהלת הסוכנות, הוא הציג תמונה ורודה יותר:

לא הגענו למסקנות כלשהן מאחר שהם [מנהיגי האגודה] אינם בני־שיח נוחים. המפגש היה ידידותי וודאי, כך אני חושב, יוביל להפסקת ויכוחים לא רצויים והתקפות בעיתונות. מגישת המנהיגים ניכר היה שהם מבקשים שיתוף פעולה, מאחר שהמונים בפולין המזוהים עם האגודה לא יבינו ולא יקבלו גישה שלילית של האגודה כלפי עבודה בפלשתינה.

עוד דיווח וייצמן כי נקבעו משלחות של שני הצדדים להמשך המגעים.⁷¹ מנהיגי האגודה העולמית ביקשו להצטרף לסוכנות. בעורפם נשפו אישים ביישוב הישן, שראו במגעים עם הסוכנות מדיניות פסולה של 'פשרנות וותרנות' שנוקטת האגודה

68 [מחבר לא ידוע] אל הוועד הלאומי, 21.5.1925, אצ"מ, S25/510.

69 'הוועד הלאומי ואגודת ישראל', העולם, 5.6.1925, עמ' 442.

70 מכתב וייצמן למזרחי בוורשה, 5.5.1925, אגרות וייצמן, כרך 12, עמ' 327; מכתב וייצמן ללזרוס בארט, 8.5.1925, שם, עמ' 329-330.

71 מכתב וייצמן למארשל, 8.5.1925, אגרות וייצמן, כרך 12, עמ' 330-331.

העולמית בסטייה מדרכה האידאולוגית, ולא ראו אפשרות שהאגודה תשתתף בסוכנות. אלה הציבו תנאים מקדמיים שאי אפשר היה לקיימם: התחייבות שהסוכנות לא תתמוך 'בקבוצות ומושבות האוכלים נו"ט [נבלות וטרפות] ומחללי שב"ק [שבת קודש], ושאנם מתנהגים על פי התורה במצוות התלויות בארץ'. על פי תפיסתם, אם האגודה תשתתף בסוכנות בלא שתנאי זה יתמלא, היא תהא אחראית ל'כל המעשים של חלול התורה והדת' שנעשים ביישובים אלה.⁷²

ראשי האגודה העולמית הציבו במגעייהם עם הנהלת ההסתדרות הציונית דרישות עקרוניות כתנאים להצטרפותם. הראשונה והעיקרית: הוצאת פעולות החינוך מתחום הפעילות של הסוכנות והעברתן לאחריות גוף אחר; זאת כדי שהאגודה לא תהיה אחראית, ולו בעקיפין, לתחום זה הפועל על יסודות חילוניים. הסוכנות, לכשתוקם, 'תטפל רק עם עניינים כלכליים ומדיניים'.⁷³ עוד דרשה האגודה שבתקנות הסוכנות תיכלל קביעה בדבר 'שמירת חוקי התורה בחיים הצבוריים' בארץ ישראל.⁷⁴

נוסף על הדרישות הללו היו באותה עת שלושה סלעי מחלוקת בין האגודה להסתדרות הציונית: רכישת קרקעות, הקצאת סרטיפיקטים וחוקת הקהילות. לגבי פעילות רכישת הקרקעות נדרשה הסכמה בין הצדדים עקב ניסיונותיה של האגודה לרכוש קרקעות, במקביל לקרנות הציוניות. וייצמן ראה בכך תחרות מסוכנת לפעילות ההתיישבותית המאורגנת של ההסתדרות הציונית. הוא חשש שהפעילות ההתיישבותית האגודאית, החסרה בסיס כלכלי איתן, תאכזב מתיישבים פוטנציאליים שהיו יכולים להשתלב בהתיישבות הציונית. זאת ועוד, הוא חשש שתעמולת האגודה בנושא ההתיישבות תפגע בהכנסות קרן היסוד והקק"ל. לכן ביקש לא לעזור לפרויקטים התיישבותיים של האגודה.⁷⁵ נוסף על כך טענה חברת הכשרת היישוב, שניהלה את רכישות הקרקע בשם התנועה הציונית, כי האגודה מנהלת נגדה תחרות לא הוגנת וגורמת לעלייתם של מחירי קרקע. לטענתה האגודה ניהלה משא ומתן עם מוכרים ערבים שעמם החברה הגיעה להסכמה על רכישת אדמותיהם ורכשה אותן במחיר גבוה יותר.⁷⁶

רישיונות עלייה (סרטיפיקטים) ניתנו בידי ההסתדרות הציונית, בהתאם לסמכות שהעניקה לה ממשלת המנדט. האגודה דרשה להקצות לה רישיונות עלייה במספר שיענה על צרכיה. בהנהלה הציונית הייתה התלבטות באשר למספר הרישיונות שיינתנו לאגודה. מחד גיסא ביקשה ההנהלה שהיקף ההקצאה לא יפגע באינטרסים של התנועה הציונית;

72 אהרן קצנבלוביגן, 'אג"י והסוכנות', קול ישראל, 21.9.1930, עמ' 3. קצנבלוביגן היה מראשי קנאי היישוב הישן. הוא פרש מהאגודה באמצע שנות השלושים והיה מראשי נטורי קרתא.

73 מ"ב [בלוין], 'הסוכנות היהודית', קול ישראל, 9.8.1929, עמ' 2; רוזנהיים, עתידה. החלטה כזאת התקבלה גם בכנסיה הגדולה ב-1937.

74 'מו"מ בין הסוכנות היהודית ובין אגודת ישראל (רשמי)', קול ישראל, 5.2.1931, עמ' 2.

75 מכתב וייצמן ליצחק נאדייטש, 29.1.1925, אגרות וייצמן, כרך 12, עמ' 299-300.

76 מכתב טהון, חברת הכשרת הישוב, להנהלה הציונית בארץ ישראל, 16.4.1926, אצ"מ, S25/510/53.

מאידך גיסא היא ביקשה לענות בדרך כלשהי לדרישות האגודה והבריטים בעניין זה.⁷⁷ נושא זה היה מקור לחיכוכים אין ספור בין הצדדים.

חוקת הקהילות (תקנות כנסת ישראל) קבעה את אופן ארגון היישוב היהודי בארץ ישראל. האגודה ביקשה שממשלת המנדט תאשר לה לקיים מסגרת ארגונית נפרדת מהארגון של כלל יהודי ארץ ישראל, כנסת ישראל, שקשור לתנועה הציונית. ההסתדרות הציונית התנגדה להתארגנות נפרדת כזאת.

בעקבות פגישות וייצמן עם ד"ר כהן בינואר 1925, ועם רוזנהיים בחודש אפריל, נועדו נציגי ההסתדרות הציונית והאגודה העולמית לשיחות שהתקיימו ב-5-6 במאי בלונדון. המשלחות היו רבות משתתפים ובראשן עמדו ראשי התנועות: וייצמן, רוזנהיים וד"ר כהן. הרכב המשלחות מלמד על החשיבות הרבה ששני הצדדים ייחסו לשיחות. כל צד השתדל לרצות גורמים שונים בתוכו כדי שההחלטות תתקבלנה ללא התנגדות. ההסתדרות הציונית צירפה למשלחת את נציגי המזרחי והוועד הלאומי. האגודה צירפה למשלחת אישים ממרכזי כוח שונים, ובהם פולין וארץ ישראל. בשיחות נדונו חמישה נושאים: הפסקת התחרות ברכישת קרקעות; הטענות בדבר קיפוח בקבלת רישיונות עלייה; דרישות האגודה להבטיח סדרי הציבור בארץ ישראל בהתאם להלכה; להוציא את פעולות החינוך מתחום פעילות הסוכנות; כספי תרומות שהאגודה תגייס לא ישמשו לפעילות שאינה תואמת את רוחה.

המשתתפים הסכימו לשמור על חשאיות השיחות. היום הראשון הוקדש לדיון באפשרות להסדיר את נושא רכישות הקרקעות ואת העלייה לארץ ישראל. נבחרו שתי ועדות משנה לטיפול בנושאים אלה. ישיבת הבוקר של היום השני הוקדשה לנושא חוקת הקהילות. הוחלט למנות ועדה שתנסה להגיע לפתרון מוסכם על שני הצדדים. הצעותיה תובאנה להנהלות הצדדים לאישורם. בישיבת אחר הצהריים נדונו אופיה של הסוכנות ומטרותיה במקביל לעקרונות האגודה שנתפסו על ידה כחיוניים אם תצטרף לסוכנות. בשיחות הושגה הסכמה על שני הנושאים הראשונים והוחלט לדרון בנושאים האחרים במועד מאוחר יותר, לאחר בחינתם.⁷⁸ המשתתפים בשיחות בחרו בוועדות משנה לגיבוש הצעות מוסכמות בנושאים הנתונים במחלוקת, ואלה יועדו לדיון בשיחות שתתקיימנה בווינה.⁷⁹

בראשית יולי 1925 התקיים בווינה סבב השיחות השני. השיחות התמקדו בחוקת הקהילות ובדרישת האגודה בארץ ישראל לפעול מחוץ לכנסת ישראל. המשתתפים בשיחות החליטו כי ההסכמות שתושגנה לא תחייבנה את הצדדים כל עוד לא נבחנו בידי הנהלותיהן.⁸⁰ ההסתדרות הציונית שלחה לשיחות שני נציגים של המזרחי ואילו האגודה יוצגה על ידי מנהיגיה.

77 מכתב לוויטרברג, ההסתדרות הציונית, להנהלה הציונית בארץ ישראל, תרפ"ז, אצ"מ, J30/2493/2.
78 תזכיר המשא ומתן בין התנועה הציונית והאגודה, 5-6.5.1925, אצ"מ, S25/510/115; אגרות וייצמן, כרך 12, עמ' 327.

79 'מו"מ בין ההסתדרות הציונית ובין אגודת-ישראל', העולם, 15.5.1925, עמ' 376.

80 'המשא ומתן עם אגודת-ישראל', העולם, 17.7.1925, עמ' 565.

תוצרי שיחות 1925 נדונו בכינוס הוועד הפועל הציוני בברלין ב-25 באוקטובר. מפרוטוקול הדיונים עולה כי ההסתדרות הציונית ראתה בנושא חוקת הקהילות את אבן הנגף העיקרית להשגת הסכם. בדיונים נעשתה אמנם הבחנה בין האגודה בארץ ישראל לבין האגודה העולמית, אך האווירה הכללית הייתה של הסתייגות מתנועה מתברלת. סופר העולם שתיאר את הכינוס, קבע: 'הוברר מתוך הוויכוח הארוך, שאין בקרבנו אף אחד אשר יסכים לאשר את העיקרון של הפירוד שבו דוגלת אורתודוכסיה קנאית ופסקנית זו'.⁸¹ בוועד הפועל הציוני לא נדונו הצעת החלטה של משתתפי השיחות בעניין הקרקעות שאושרה במוסדות האגודה, והצעת נציגיה בעניין רישיונות העלייה.

בשיחות וינה ניסחו הצדדים את תביעותיהם המינימליות בנושא חוקת הקהילות. אולם אלה לא נדונו והוועד הפועל הציוני החליט ביולי 1925 כי אפשר יהיה להמשיך במשא ומתן עם האגודה, 'בתנאי קודם שבשום אופן לא יעשה פרץ באחדות הלאומית של הישוב בארץ ישראל'. האגודה הגיבה בקביעה כי נוכח המחלוקת בנושא חוקת הקהילות נשארת לדעתה 'רק הצורה שהציעה באי כוחנו בוועידת וינה והיא: קשר רופף כלפי חוץ בלבד. שאמנם הוא יכול להביא לידי אחדות ידועה אשר תתבטא בהצלחה ע"י משא ומתן חפשי מפקידה לפקידה'. בכך נסוגה האגודה מניסיונה להיכלל בסוכנות. הנושאים האחרים נותרו בשוליים ללא התייחסות. לוועד הפועל הציוני דווח לסיכום: 'יותר מזה לא באו הצדדים בשום מו"מ ורק במקצוע העלייה פנתה אלינו האגודה בדרישה, שלא היה ביכולת הוועד הפועל למלאותה במצב זה של היחסים ההדדיים'.⁸²

לשיחות אלה לא היה המשך. רבים באגודה הארצישראלית הסתייגו מהמגעים עם ראשי ההסתדרות הציונית. לעומתם הסכימו רוב מנהיגי האגודה העולמית לקיים שיחות במטרה לנסות ולהצטרף לסוכנות לכשתוקם. בתגובה על דיווחו של ד"ר כהן למועצה המרכזית על השיחות עם נציגי ההסתדרות הציונית, הביעה המועצה את תודתה 'להנהגה המדינית של אגודת ישראל העולמית'.⁸³

ז. דו שיח שני

המשא ומתן בשיחות ב-1925 והקשר הבלתי אמצעי בין נציגי התנועות ודאי תרם להקהיית היריבות בין הצדדים, וליצירת בסיס כלשהו להסכמים בעתיד. בארץ ישראל חלה התקרבות בין האגודה למוסדות הלאומיים. ב-1927 הסכימו הצדדים לפעול במשותף בבחירות לעיריית ירושלים. פרסום חוקת הקהילות בתחילת 1928, שבה הוכרה זכות הפרישה מכנסת ישראל, הפיגה את חששות האגודה הארצישראלית. מאורעות 1929 והטבח בחברון קירבו את האגודה למוסדות היישוב ואפשרו ליצור גוף משותף, 'הוועדה היישובית לעניין הכתל'.

81 'אספת הוועד הפועל הגדול בברלין', העולם, 30.10.1925, עמ' 844-846. כינוס הוועד הפועל הציוני התקיים ב-27.10.1925-21.

82 שם, עמ' 846.

83 'ועידת המועצה המרכזית בפולניא', קול ישראל, 1.1.1926, עמ' 3.

לכך נוסף המשבר הכלכלי העולמי, שהגביר את המצוקה הכלכלית של יהודי פולין ואת הלחץ על האגודה להגיע להסכמות עם ההסתדרות הציונית שיאפשרו להגדיל את מספר רישיונות העלייה לחבריה. ראשי האגודה העולמית ביקשו לשתף פעולה עם הסוכנות גם בהיענות לביקורת בתנועה על חוסר המעש בתוכה: 'סדנו את "קרן הישוב" ולצערנו החטיא את המטרה. [...] המאזן החומרי מראה כשלון גדול'.⁸⁴ ד"ר כהן אף קבע בצער: 'היו תקופות נחותות דרגה לאגודת ישראל שכל רישומה ההסתדרותי היה ניכר מלימוד הרף היומי בלבד'.⁸⁵ נוסף על כך הביאה הרחבת הסוכנות לכירוד האגודה ולתחושת צורך מיידית בהשגת עוצמה פוליטית כלשהי. כל אלה דחפו את המנהיגות האגודאית לעמדה שבה נראתה ההצטרפות לסוכנות או לפחות שיתוף פעולה עמה כמוצא הפוליטי היחיד.

באוגוסט 1929, משהצליח וייצמן להרכיב את הסוכנות המורחבת, הגיב בלוי במאמר בקול ישראל, שהייתה בו התרסה על אי-שיתוף האגודה בסוכנות. הוא עמד על המכשולים העקרוניים שמנעו את הצטרפות האגודה לסוכנות, קבע שהפתרונות שהאגודה הציעה בשיחות 1925 היו ישימים, אך 'ההנהלה הציונית דחתה אז את ההצעה והרחיקה על ידי כך בשתי ידיים את אגודת ישראל ואת כל היהדות החרדית'. בלוי הלין על כך שהפעם, בסוף שנות העשרים, 'כלל לא פנו לאגודת ישראל אלא רק לאילי ההון בארצות הברית'. לגרסתו, כדי להימנע מהצורך לפנות לאגודה הזמינה ההנהלה הציונית מנהיגים אורתודוקסים מארצות שונות להשתתף בסוכנות שלא כנציגי האגודה; אך 'כל עסקני וגדולי היהדות החרדית שהוזמנו אל הסוכנות באיזה מדינה שהם נמצאים בה, לא נענו אל ההזמנה'.⁸⁶ אף שהאגודה לא הוזמנה, דן הוועד הפועל בשאלת ההצטרפות לסוכנות והחליט לא לקבוע עמדה סגורה בנושא ולהותיר זאת למועצת גדולי התורה.

רוזנהיים דיווח על מאמציו לחדש את השיחות עם ראשי הסוכנות. הוא סבר כי החלטת ההסתדרות הציונית לשנות את הניסוח לגבי מושאי פנייתה, להשמיט את המילה 'הסתדרותיות' ולהותיר את המילה 'קהילות', נועדה לדחות גם את האגודה. 'עם זאת התעלמנו מכבוד ופרסטיז'ה, כי הדברים נוגעים בגורלה של ארץ ישראל. מנובמבר 1928 עד מאי 1929 פניתי באספות פומביות בברלין, המבורג, ציריך, קלן ואנטווערפן, למנהיגי הסוכנות בדרישה שיתחשבו עם דרישות המצפון שלנו'. רוזנהיים ציין כי הוא לא זכה לקבל תשובה וגם מאורעות 1929 לא שינו את המצב.⁸⁷

הכנסייה הגדולה שהתכנסה ב-10 בספטמבר 1929 פרסמה הודעה בנוגע להצטרפות לסוכנות:

84 שבתאי שיינפלו, הכנסייה הגדולה השנייה של אגודת ישראל, וינה תרפ"ט, עמ' 18.
 85 פ' כהן, דו"ח הוועד הפועל הכללי משנת תרפ"ד עד תרפ"ט, שם. לימוד הרף היומי: החלטת הכנסייה השנייה (1923) ללמוד בתפוצות ישראל יום-יום דף מהתלמוד.
 86 מ"ב [משה בלוי], 'הסוכנות היהודית', קול ישראל, 9.8.1929, עמ' 2.
 87 רוזנהיים, עתידה, עמ' 2.

1. הכנסיה הגדולה קובעת כי עד היום עוד טרם נסתה הסוכנות המאורגנת מחדש לקרב את אגודת ישראל לשתוף פעולה אתה.
2. לנוכח המאורעות בארץ ישראל [...] פונה הכנסיה הגדולה בקריאה אחרונה אל אחינו המאוחדים במסגרת הסוכנות, שיאפשרו להמוני היהודית החרדית להשתתף בפתרון הבעיות הכלכליות-מדיניות של הסוכנות על ידי התחשבותם בדרישות המצפון שלהם.
3. התביעה החשובה ביותר [...] הוא הצמצום המלא של סמכות הסוכנות לעניינים מדיניים וכלכליים גרידא והיותור על ממון תפקידים תרבותיים, אשר לנוכח הנגודים ההשקפתיים הקימים אין אפשרות לפתור אותם במשותף.
4. הכנסיה הגדולה משוכנעת כי נויטרליזציה מדינית כלכלית כזו של הסוכנות היהודית תוך שמירת על חוקת התורה אפשרית היא אם רק ישרור רצון טוב בין האחראים לכך.
5. כל עוד שדרישה זו לא נתמלאה [ו]היהדות החרדית המאורגנת עומדת מבחוץ אין הסוכנות היהודית רשאית לטעון כי היא מיצגת את המוני היהודית החרדים המעוניינים בארץ ישראל.⁸⁸

בהודעה בא לביטוי רצונה העז להצטרף לסוכנות; הובאה בה רק הדרישה להוצאת נושא החינוך מאחריות הסוכנות. האפשרות להסכם בין הצדדים נראתה בת השגה. הרמן פרדריק קיש, מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות, ביקש מראשי הוועד הלאומי ומהנהלת הסוכנות לדאוג לקיום קשר הדוק עם האגודה. במקביל הוא ניהל מגעים עם בלוי, במטרה למנוע מהאגודה להופיע בנפרד מהסוכנות לפני שלטונות המנדט ולהציג עמדות מדיניות משלה.⁸⁹

אחת הפעולות הראשונות של פליקס ורבורג כיושב הראש של הנהלת הסוכנות המורחבת הייתה לנסות ולצרף את האגודה או לפחות להגיע עמה להסכם על שיתוף פעולה מדיני. בראשית 1930 הוא מינה ועדה מיוחדת שמטרתה הייתה לכבד בדברים עם ראשי האגודה על הצטרפותה לסוכנות. מפארבשטיין, מנהיג המזרחי בפולין, ביקש ורבורג לשאת ולתת עם מנהיגי האגודה בפולין על הצטרפותם לסוכנות, אולם ראשי האגודה הודיעו כי אין ברצונם לקיים עמו דיונים.⁹⁰ סביר להניח שוורבורג ציפה כי דיון בין אישים דתיים יהיה פורה יותר מאשר דיון שיקיימו אישים חילוניים עם האגודה. הוא קיווה להשיג את הסכמת המזרחי להסכמים עתידיים עמה. אלא שהוא לא היה מודע לעוצמת היריבות בין התנועות. רק לאחר הפעלת לחצים מבית ומחוץ, והבטחת ראשי הסוכנות כי בשיחות ישתתפו גורמים פוליטיים שונים, אישר ב-16 באפריל 1930 הוועד הפועל של האגודה את הצעתו של ורבורג ומנהיגי האגודה מונו למשלחת. מגעים להכנת השיחות החלו בחודש ספטמבר,⁹¹

88 יעקב רוזנהיים, קול יעקב, תל-אביב תשי"ד, עמ' 77.

89 מכתב פ"ה קיש לחברי הנהלת הסוכנות, 27.2.1930, אצ"מ, S25/1445.

90 'אגודת ישראל מסרבת', הארץ, 8.4.1930, עמ' 1; 'המו"מ של הסוכנות עם אגודת ישראל בפולין', שם, 23.4.1930, עמ' 1.

91 'אגודת ישראל והסוכנות היהודית', קול ישראל, 24.4.1930, עמ' 1; אהרן קצנלבונין, 'אג"י והסוכנות',

בפגישת מנהיגי המזרחי, לזרוס בארט ופארבשטיין, לשיחה עם ד"ר כהן. השיחה נועדה למתן את עמדות הצדדים ולאפשר את תחילתו של משא ומתן. אולם היא לא נשאה פרי. רוזנהיים הודיע כי נציגי האגודה לא יגיעו בשלב זה למפגש עם נציגי הסוכנות.⁹² האגודה ציפתה כי נוכח המצב הפוליטי בארץ ישראל תהיה מוכנות גדולה בתנועה הציונית ליצור בסיס לשיתופה בסוכנות, ונחלה אכזבה.

בתגובה על פרסום הספר הלבן של שר המושבות הלורד פאספילד באוקטובר 1930,⁹³ הגישה האגודה לשר המושבות ב-27 בנובמבר תזכיר ובו מחאה על פרסומו. היא הבהירה כי לא הצטרפה לסוכנות מסיבות דתיות עקרוניות, אך 'אגודת ישראל פועלת באחידות דעים עם התנועה הציונית כל עוד מדובר בשאלת האינטרסים של העם היהודי בנושאי ההגירה לארץ ישראל וההתיישבות בה'. עם זאת ביקשה האגודה שהממשלה הבריטית תיוועץ בה במקביל לסוכנות, וכי נציגיה ישותפו בארגון ההגירה לארץ ישראל, 'כדי להבטיח חלוקת סרטיפיקטים ללא משוא פנים'.⁹⁴ בתזכיר אותתה האגודה להנהלת הסוכנות כי היא מוכנה להצטרף וכי היא תמימת דעים עם דרכה המדינית. עם זאת הבהירה כי כל עוד היא אינה כלולה בסוכנות היא תשמור על זכותה לפעילות מדינית עצמאית.

בדצמבר 1930 התפטר וייצמן מראשות ההסתדרות הציונית והסוכנות במחאה על פרסום הספר הלבן של פאספילד, ומוסדות אלה קיימו מגעים עם אישי ממשל בריטים לביטולו. באותה עת הגיעה ללונדון משלחת מטעם הוועד הפועל של האגודה העולמית והגישה לשר המושבות תזכיר שעיקרו הצגת האינטרסים הפוליטיים של האגודה:

הממשלה האנגלית אינה צריכה לראות את הסוכנות כבאי כח שיש להם המונופולין על היהדות בכל העולם; על הממשלה האנגלית במשא ומתן שלה כעת לשים לב אל רגשותיה של אגודת ישראל ולשאול את דעתה; [...] יש להכניס לארץ ישראל פחות חלוצים שאינם מאמינים, ובמקומם יכניסו יותר יהודים באים בימים ואדוקים בדתם; יש לתת לאגודת ישראל אפשרות לפקח על העלייה לארץ ישראל.

עוד עמדה האגודה על קשרי היישוב הישן עם הערבים ועל יכולתה לתרום 'לשלום בין היהודים והערבים', ולכן המליצה 'למשוך לתוך המשא ומתן גם באי כח שלה'. העיתונאי

שם, 21.9.1930, עמ' 3; 'אגודת ישראל תכנס לסוכנות היהודית המורחבת?', דאר היום, 11.9.1930, עמ' 1.

92 תרשומת של ל' בארט, לונדון, 1.10.1930, אצ"מ, S25/1445.

93 הספר הלבן כלל הגבלות על רכישת קרקעות ועל מספר העולים לארץ, והמלצה להקים 'מועצה מחוקקת'.

94 ממורנדום בנוגע להתפתחות האחרונה בפלשתינה שהוגש למזכיר המדינה לענייני המושבות על ידי האגודה העולמית, 27.11.1930, אצ"מ, S25/1445.

שפרסם את התזכיר הסביר את הרקע להגשתו כניסיון אגודאי ללחוץ על ראשי הסוכנות לפתוח עמה במשא ומתן על הכללתה בסוכנות.⁹⁵

ראשי האגודה הסיקו כנראה מן הניסיון הכושל לפתוח פתח לשיחות, שנעשה בספטמבר 1930 בניגוד לציפיות האגודה, ומן המשבר המדיני ביחסים עם בריטניה, כי רק הפעלת לחץ מדיני כבד מצדם יאלץ את ראשי הסוכנות לשנות את גישתם ולהסכים לבוא לקראתה. כבעבר נחלקו הדעות בתוך האגודה בין מצדדי ההצטרפות לסוכנות לבין המתנגדים לכך. היישוב הישן האגודאי היה נתון במאבק עם אנשי היישוב החדש האגודאי על ההגמוניה בתנועה בארץ ישראל. בעוד היישוב הישן ביקש התברלות פוליטית צידד היישוב האגודאי החדש בשיתוף פעולה נרחב עם הסוכנות, והיו בין חבריו שלא פרושו מכנסת ישראל. משפורסמו ידיעות על חידוש המשא ומתן, פורסם בקול ישראל מאמר תגובה בוטה נגד הפקדתו בידי מנהיגי האגודה העולמית שחסרים 'ידיעה' ו'הכרה מתאימה במצב ארץ ישראל'. לגרסת הכותב אין בפתרונות שהוצעו כדי להועיל, שכן הוועד הלאומי לא יוכל לממן את הפעלת מערכת החינוך ללא תמיכת הסוכנות וגורמים רבים בארץ ישראל מחללים שבת. במצב זה, האגודה בהנהלת הסוכנות עלולה להיות אחראית לחינוך חילוני ולחילול שבת. הכותב הציע שבכל משא ומתן עתידי ישותף נציג ארצישראלי שידע לשמור על האינטרסים האגודאיים בארץ ישראל.⁹⁶

ב־20 בינואר 1931 נפגשו בברלין נציגי הסוכנות והאגודה העולמית ודנו בצירופה לסוכנות. הדיון נסב בעיקר על האפשרות 'ליצור תנאים' שינטרלו את שני הנושאים העקרוניים המונעים את כניסתה של האגודה העולמית לסוכנות: עיסוקה של הסוכנות בחינוך חילוני ומימון פעילות הקשורה בחילול שבת. כפתרון לנושא הראשון הוצע להעביר את האחריות לניהול מוסדות החינוך החילונים בארץ ישראל לידי הוועד הלאומי; בנושא השני הוצע שהאגודה תסתפק בהצהרה שניתנה בקונגרס הציוני ה־12 בדבר שמירת חוקי התורה בחיים הציבוריים בארץ ישראל.⁹⁷ הקביעה המוקדמת כי השיחות נועדו 'ליצור תנאים' לנטרול המחלוקת בין הצדדים, לימדה על הסיכוי הקלוש להצטרפות האגודה לסוכנות. בפועל הן נועדו ליצור אפיק הידברות ביניהן לקראת שיתוף פעולה פוליטי. בתוך יישוב הישן התנהל מאבק על היחס לסוכנות בין ההנהגה, בראשות בלוי, שהסכימה מסיבות פרגמטיות לשיתוף פעולה כלשהו עם הסוכנות, לבין אופוזיציה קנאית שהתנגדה לכל שיתוף פעולה. בלוי, שביקש ליצור לעצמו עמדת כוח מול היישוב החדש האגודאי, החליט לזיזם הידברות עם ראשי היישוב.

ב־13 במאס התקיימה, לבקשת האגודה, פגישה בין ארתור רופין, חבר הנהלת הסוכנות, וקיש, למשלחת מטעם מרכז האגודה בראשות בלוי.⁹⁸ בלוי ביקש ליצור תכנית לשיתוף

95 'תזכיר "אגודת ישראל" ללורד פאספילד', הארץ, 15.3.1931, עמ' 2.

96 עובר אורח, 'אגדת ישראל והסוכנות', קול ישראל, 12.2.1931, עמ' 2.

97 'מ"מ בין הסוכנות היהודית ובין אגודת ישראל (רשמית)', קול ישראל, 5.2.1931, עמ' 2.

98 פרוטוקול ההנהלה הציונית עם ב"כ מרכז אגודת ישראל בירושלים, 13.3.1931, אצ"מ, עמ' 3384-3386.

פעולה ביניהם. הוא סבר כי העמדה המדינית המתונה של האגודה והעובדה שחלק גדול מחבריה הם ילידי הארץ, עשויות לתרום למשא ומתן עם הערבים. לצורך זה הוא ביקש לדעת מהי מדיניות הסוכנות בנושא זה, ולתאם עמדות עמה. רופין וקיש העלו כמה נקודות שהיו בסיס למדיניות הסוכנות כלפי הערבים. הם הביעו נכונות לשתף פעולה, אך התנו זאת בשיתוף הוועד הלאומי במפגשים.

ניסיונות ההידברות נדונו בישיבת הוועד הפועל של האגודה העולמית בפרנקפורט בראשית ספטמבר 1931. הוחלט לא לקבוע עקרונות לשיתוף הפעולה עם הסוכנות וכן שהנושא יידון עם גדולי תורה בעת שתובא לפני הוועד הצעה קונקרטית. קביעות אלה גובשו כפשרה בין המצדדים בשיתוף פעולה עם הסוכנות לבין המסתייגים מכך. ד"ר ליאו יונג, שצידד בשיתוף פעולה והתנגד לפשרה זו, התפטר בצעד של מחאה מחברותו בוועד הפועל.⁹⁹ ניסיון זה לצרף את האגודה לסוכנות היה האחרון. שני הצדדים הבינו כי אם אירועים טראומטיים כמאורעות תרפ"ט והרצח בחברון לא הצליחו להביא לגישור על עמדות עקרוניות מנוגדות, שיאפשר את הצטרפותה לסוכנות, אין טעם להמשיך בניסיונות סרק נוספים. שני הצדדים העדיפו בשלב זה לחתור לשיתוף פעולה במסגרת הסכמות שתושגנה ביניהם. האגודה ראתה בכך דרך נאותה להשגת הישגים פוליטיים וכלכליים בלא שתהא נאלצת לוותר על עמדותיה העקרוניות ובלא להימצא תחת לחץ האופוזיציה. הנהגת הסוכנות קיוותה בדרך זו להציבה לצדה בעת מאבקה הפוליטי בכריטיים בלא שתהא נדרשת לוותר כלשהו בתחומי פעילותה ותוך שמירה על מעגל מצומצם של מקבלי החלטות.

ח. רישיונות עלייה

הקצאת רישיונות עלייה לחברי האגודה היה אחד הנושאים הכואבים שהעסיקו את מנהיגיה כל השנים. מצבם הקשה של יהודי פולין עקב המשבר הכלכלי והתמורות הפוליטיות בגרמניה דחקו לשוליים את ניסיונות המנהיגות האגודאית לבצר לתנועתם עמדה פוליטית בתוך הסוכנות או לצדה, והעלו מחדש וביתר שאת את הצורך בהקצאת רישיונות עלייה לחבריה. הסכמים על שיתוף פעולה בין האגודה לסוכנות שהתגבשו במחצית הראשונה של שנות השלושים, הושגו בצל צורך זה. לאחר שהשיחות נכשלו, פנו ב־1931 מנהיגים אגודאיים אל ארתור ווקופ, עם תחילת כהונתו כנציב עליון, וביקשו לאשר לתנועתם מכסת רישיונות נפרדת מזו של הסוכנות. הם נענו בשלילה, מפני שהיה בכך כדי לפגוע במעמד הסוכנות. משדיווח ווקופ לווייצמן על בקשת האגודה, הגיב וייצמן במילים בוטות: I gave them a black eye (גרמתי להם 'פנס' בעיץ).¹⁰⁰

בסוף 1932 גבר הלחץ הכלכלי על יהודי פולין ורבים מחברי האגודה ביקשו לעלות לארץ. עליית הנאצים לשלטון ועזעה את הנהגתה העולמית וזו הצטרפה לחרם הכלכלי

99 'אגודת ישראל והסוכנות היהודית', הארץ, 17.9.1931, עמ' 2.

100 מכתב וייצמן לארלוורוב, 14.11.1931, אגרות וייצמן, כרך 15, עמ' 207.

על גרמניה.¹⁰¹ מנהיגי האגודה חשו כי יש צורך דחוף בשיתוף פעולה עם הסוכנות כדי לאפשר לחברים רבים לעלות לארץ ישראל. הבנה זו חדרה גם לאגודה הארצישראלית. משה פרוש, מראשי ומעורכי ביטאונה – קול ישראל – כתב ב-8 ביוני 1932 למרכז לענייני ארץ ישראל שבאגודה העולמית: 'אנו חושבים שאתם שוגים בזה שאתם מעכבים אותנו עד עתה מלפנות לסוכנות בענין הסרטיפיקטים'.¹⁰² רבים בהנהגת האגודה חששו שחברים בתנועה יצטרפו למזרחי כדי לזכות ברישיונות עלייה.

ביוני 1933 הושג הסכם בין הצדדים על הקצאת כ-6.5 אחוזים מכלל הרישיונות לחברי האגודה.¹⁰³ בגילוי דעת שפרסמה האגודה בפולין בעקבות הסכם זה הובהר כי היא הסכימה לשיעור רישיונות נמוך ככורה מציאות וכפתח קטן ראשון שממנו אפשר יהיה 'להמשיך הלאה את מלחמתנו עד שנשיג יחס שווה בשבילנו בתקציב הסרטיפיקטים'.¹⁰⁴ בראשית נובמבר 1933 נפגש רוזנהיים בלונדון לשיחה עם ד"ר זליג ברודצקי, חבר השלוחה של הנהלת הסוכנות בלונדון, ובה הבהיר כי שאלת ההשתתפות בסוכנות אינה רלוונטית וכי האגודה מוטרדת מהמכסה הקטנה של רישיונות העלייה, שאינה עונה על צרכיה.¹⁰⁵ האגודה התלוננה כי גם מכסה זו אינה ניתנת במלואה. בעדותה לפני הוועדה המלכותית בדצמבר 1936 ביקשה האגודה לקבל רישיונות נוספים.¹⁰⁶ משהועלה הנושא בפני וייצמן הוא הסביר לוועדה כי האגודה, כגופים אחרים, מבקשת תדיר להגדיל את הקצאת הרישיונות מאחר שהם אינם עונים על הצרכים. אך הסוכנות לברה צריכה להיות הגורם העוסק בחלוקתם.¹⁰⁷ במכתב ממאי 1938 חזרה האגודה והתלוננה כי 'המכסה של 6% אשר הקצבתם לאגדת ישראל [...] אין לה שום התאמה עם מה שאגדת ישראל הייתה צריכה לקבל, לפי ערך כמותה ואיכותה בארץ ישראל ובגולה ולפי ערך הדרישה והלחץ לארץ ישראל של חברי אגדת ישראל בגולה'. במכתב צוין כי מאחר שדרישתה להגדיל את מכסת הרישיונות לא נענתה היא שקלה להתלונן בפני הבריטים, אך נוכח מצב החירום באירופה וצמצום המכסה הכללית של הרישיונות היא החליטה להימנע מפנייה לבריטים וביקשה שהסוכנות תוכיח את רצונה הטוב 'לא להפלות במצב שכזה בין חרדי לבלתי חרדי'.¹⁰⁸ בתקופת מלחמת העולם השנייה היו הרישיונות אמצעי להצלת חיים. האגודה דרשה להגדיל את ההקצאה לחבריה והתלוננה על אפליה מכוונת שלהם בעלייה. המאבק על מספר

101 להשתתפות האגודה בחרם ראו, פונד, תנועה בחברות, עמ' 11-17.

102 פרידמן, חברה ודת, עמ' 349.

103 שם, עמ' 349-350.

104 'על הידיעות בדבר מו"מ בין "אגודת ישראל" ו"המזרחי"', קול ישראל, 16.11.1933, עמ' 4.

105 מכתב רוזנהיים לברודצקי, 9.11.1933, אצ"מ, S25/1445.

106 במאי 1936 מינתה בריטניה ועדה מלכותית בראשות הלורד פיל לבדיקת המצב בארץ ישראל. הוועדה שמעה עדויות וקיימה דיונים מנובמבר 1936 עד פברואר 1937. האגודה הגישה לוועדה תזכיר בכתב וב-21.12.1936 העידו נציגיה בפני הוועדה. פונד, פירור או השתתפות, עמ' 106-109.

107 'The Dual Obligation', 23.12.1936, אגרות וייצמן, סדרה ב, כרך ב, עמ' 209.

108 מכתב מרכז אגודת ישראל למחלקת העלייה בסוכנות, 23.5.1938, אצ"מ, S25/1445.

הרישיונות שיוקצו שיקף את המצוקה בהסדרות הצינונית ובאגודה כאחד. כל צד ביקש לשריין לחבריו רישיונות רבים ככל האפשר. רק במאי 1946 הסכימה הסוכנות להגדיל את חלקה של האגודה העולמית במכסת הרישיונות לעשרה אחוזים.¹⁰⁹ לאחר שהוגדלה המכסה לאגודה נאלץ שרתוק להגן על ההחלטה ולהבהיר לחבריו בהנהלת הסוכנות כי צעד זה נדרש כדי למנוע 'קרע גלוי' לפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית.¹¹⁰

ט. הסכמי שנות השלושים

עם התגברות הפעילות המדינית במישור הבינלאומי על עתידה של ארץ ישראל במחצית השנייה של שנות השלושים הבינו הנהגות האגודה והסוכנות כי שיתוף פעולה מדיני ביניהן חיוני לאינטרסים שלהן. הסוכנות ביקשה להבטיח את תמיכת האגודה בעמדותיה המדיניות במגעים עם בריטניה; האגודה ביקשה להיות מעורבת בקבלת ההחלטות המדיניות הנוגעות לארץ ישראל ולקבל מידע ראשוני על המגעים המדיניים עם בריטניה. תחילה ביקשה האגודה למנות ועדה משותפת לה, להנהלת הסוכנות ולוועד הלאומי לכירורג שאלות פוליטיות. ראשי הסוכנות לא הסכימו למינוי ועדה כזאת, שהייתה יוצרת גוף מחוץ לסוכנות הנוטל סמכויות מדיניות שלה. בן-גוריון נפגש עם בלוי והבהיר לו כי אין מקום להקים ועדה מעין זו, אך הסוכנות מסכימה לקיים בקביעות פגישות אחת לשבוע להעברת מידע ותיאום עמדות.¹¹¹ הצעה זו התקבלה, ובסוף מאי 1936 התקיימו הפגישות הראשונות, ובהן ייצגו שרתוק והרב פישמן את הסוכנות.¹¹²

ניסיונות בריטניה להקים מועצה מחוקקת באמצע שנות השלושים דחקו את הסוכנות לעמדת התנגדות והביאו את ראשיה למסקנה כי 'יש להתמסר בלי דיחוי לליכוד החזית [...] התקשרות עם האגודה והאכרים'.¹¹³ האגודה, שרבים מחבריה בפולין ביקשו לעלות לארץ, הייתה שותפה לחששות הסוכנות וביקשה לקיים קשר הדוק עמה בעניין זה. בלוי הציע שנציגי האגודה הארצישראלית יוזמנו לכל דיון בנושא המועצה, ו'ההופעה והפעולה כלפי השלטונות תהיה בהשתתפות אגודת ישראל'. כוונת האגודה הייתה להיות שותפה גם בקבלת החלטות על המועצה המחוקקת ולא להסתפק ב'אינפורמציה לאחר מעשה'. בן-גוריון הסכים לקיים דיונים שוטפים משותפים לנציגי שני הגופים, ויצחק בן-צבי, יושב ראש הנהלת הוועד הלאומי, סיכם: 'שיתוף פעולה מתמיד עם אגודת ישראל בכל שלבי

109 לקיפוח חברי האגודה בעלייה בתקופת המלחמה והמאבק לשינוי ראו, פונד, תנועה חברות, עמ' 88-99.

110 שם, עמ' 187.

111 מכתב בלוי לבן-גוריון, ט' אייר תרצ"ו, אצ"מ, S25/1445. כתב יד מסוף מאי 1936 ללא חתימה, מסומן 166/36, שם; מכתב בן-גוריון למרכז אגודת ישראל, ירושלים, 12.5.1936, שם, S44/371.

112 דוד בן-גוריון, זכרונות, תל-אביב 1976 (להלן: בן-גוריון, זכרונות), כרך ג, עמ' 247-248.

113 מכתב שרתוק לבן-גוריון, 26.6.1935, בתוך: בן-גוריון, זכרונות, כרך ב, עמ' 335.

הדיון והמעשה בענין המועצה המחוקקת'.¹¹⁴ נושא המועצה ירד מעל הפרק, אך האגודה למדה לדעת כי בפועל אין היא שותפה לקביעות המדיניות.

בישיבת המועצה הארצית של האגודה בארץ ישראל, שהתקיימה באוגוסט 1936, כל הנוכחים הביעו את התמרמרותם על יחס הסוכנות היהודית והוועד הלאומי שהם פועלים במשך כל הזמן על דעת עצמם מבלי לשאול דעת אגדת ישראל, למרות ההסכם הקיים ולמרות הסכנה הכוללת העומדת לפנינו'. המועצה החליטה לדרוש מהסוכנות לקיים את ההסכם ולשתפה בדיונים המדיניים.¹¹⁵ בחודש ספטמבר קבל מרכז האגודה לפני הנהלת הסוכנות על שההסכמות על שיתוף פעולה אינן מבוצעות: ישיבות משותפות לחילופי מידע מתקיימות לעתים נדירות, וההבטחה לשתפה בדיונים לקביעת מדיניות לא קוימה. הנהלת הסוכנות השיבה כי בשטף העבודה אי אפשר תמיד לפעול כמוסכם והבטיחה לקיים להבא פגישות תקופות עם נציגי האגודה.¹¹⁶ המספר הנמוך של רישיונות עלייה שהוקצה לה והעמדה הפוליטית הפסיבית שנכפתה עליה במסגרת הפעילות המדינית של הסוכנות, יצרה באגודה אי נחת. התנגדותה להסכם ה'העברה' הוסיפה שמן למדורה,¹¹⁷ ומנהיגים באגודה ניסו להפעיל על הסוכנות לחץ פוליטי כדי לשנות את עמדותיה כלפי תנועתם.

במחצית הראשונה של שנות השלושים חל שינוי במערך הכוחות בהנהגת ההסתדרות הציונית. בקונגרס הציוני ה-18 שהתקיים באוגוסט 1933, כחמישית מהצירים באו משורות הרביזיוניסטים וקרוב למחציתם ממפלגות הפועלים. שני המחנות הללו היו יריבים על רקע ניגודים אידאולוגיים בתחומים המדיני והחברתי. העוינות ביניהם גברה בעקבות רצח חיים ארלוזורוב, מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות, שכן מפלגות הפועלים ראו ברביזיוניסטים את יוזמי הרצח. ב-1935 נבחר בן-גוריון ליושב ראש הנהלת הסוכנות. משנשלו שיחות הידברות בין ז'בוטינסקי לבן-גוריון, פרשו הרביזיוניסטים מן ההסתדרות הציונית והקימו את ההסתדרות הציונית החדשה.

רוזנהיים החליט לנצל מצב פוליטי זה. ביולי 1937 חתמו רוזנהיים וז'בוטינסקי על מכתב משותף לנשיא הסוכנות, וייצמן, ובו קבעו כי נוכח המדיניות הבריטית הנוגעת לארץ ישראל וההחלטות הצפויות על עתידה המדיני, יש צורך בגוף שייצג את כל יהדות העולם הפּוּר-ארצישראלית. 'אנו מודעים לשרות הרב של התנועה הציונית לעניין היהודי הארץ ישראלי; אבל [...] אין התנועה הציונית ואין הסוכנות היהודית בהרכבה הנוכחי יכולים

114 פרוטוקול הנהלת הסוכנות עם הנהלת הוועד הלאומי ובאי כוח אגודת ישראל בעניין המועצה המחוקקת, 20.11.1935, בתוך: בן-גוריון, זכרונות, כרך ב, עמ' 513-515.

115 'ישיבת המועצה הארצית של אגודת ישראל', קול ישראל, 27.8.1936, עמ' 1.

116 מכתב הנהלת הסוכנות לבלוי, 13.9.1938, אצ"מ, S25/1445.

117 הסכם בין הסוכנות לממשלת גרמניה בדבר העברת סחורות לארץ ישראל בתמורה לרכוש יהודים מגרמניה שיהגרו לארץ ישראל. משתפי החרם הכלכלי על גרמניה התנגדו להסכם. על עמדת האגודה ראו, פונד, תנועה בחברות, עמ' 11-18.

לפעול כנציגים של כל היהדות הפרו-ארצישראלית'. כצעד ראשון הם הציעו שנציגיהם ונציגי הסוכנות יוועדו כדי לבחון דרכים ליישום הצעתם.¹¹⁸ המכתב לא נענה. לאגודה היה ברור שמדובר בצעד פוליטי הפגנתי, ללא רצון כלשהו לחבור לרביזיוניסטים, שכן רבים באגודה, ובראשם פועלי אגודת ישראל, שללו כל קשר עםם.¹¹⁹ אולי לא היה זה מקרי שהמכתב נשלח בעת שבלוי ערך שיחות עם שרתוק על היחסים הפוליטיים בין האגודה לסוכנות. המכתב עורר את הנהלת הוועד הלאומי ואישים מהמזרחי בארץ ישראל, והם ביקשו לדעת את פרטי ההסכם הקיים בין האגודה לסוכנות.¹²⁰ הנהלת הסוכנות לא נענתה לבקשתם, כנראה מרצון לא לעורר תבערה ולשמור על יחסים קורקטיים עם האגודה.

בן-גוריון, שחשש מהתקרבות האגודה לרביזיוניסטים,¹²¹ דרש מחבריו בהנהגת הסוכנות להיענות לדרישותיה. ביולי 1937 נפגש בלוי עם שרתוק במטרה לקבוע את התנאים לשיתוף פעולה בין האגודה לסוכנות. הסיכומים שהושגו בשיחות סוכמו במכתב, ובו נקבע כי תתקיימנה התייעצויות בין נציגי הצדדים. 'המטרה להגיע לעמדה משותפת שתהא מקובלת על שני הצדדים [...] בעניינים שאינם נוגעים לתורה תהיה אגודת ישראל מוכנה לקבל בכל מקרה את הכרעת הסוכנות היהודית כמחייבת אותה ולקבוע את עמדתה בהתאם לכך'. כתנאי לכך דרשה האגודה כי 'בכל חוזה או חוקה שיקבע מחדש את מעמד א"י יקום עקרון חפש המצפון, כפי שהוא מובטח על ידי המנדט הארצישראלי המאפשר לחברי אגודת ישראל לחיות חיי התורה כפי הבנתם, הן כיחידים והן כציבור'. הנהלת הסוכנות הסכימה לתנאי זה.¹²² בינואר 1938 הודיע שרתוק במכתב למרכז האגודה כי הנהלת הסוכנות החליטה להיעתר לבקשת האגודה לשתפה בהכנות להקמת מדינה.¹²³ עוד הוסכם שנציגיה ישותפו לצד נציגי הסוכנות והוועד הלאומי במשלחות שתופענה לפני שלטונות המנדט.¹²⁴ שרתוק הציג לפני הנהלת הסוכנות את התנאים שבהם תתקיים הפעילות המשותפת: נציגי האגודה יצורפו לוועדות של הסוכנות שליד המחלקה המדינית; יוסכם עקרונות לדון בחוקת המדינה,

118 מכתב רוזנהיים, נשיא אגודת ישראל, וז'בוטינסקי, נשיא ההסתדרות הציונית החדשה, לנשיא הסוכנות, 23.7.1937, אצ"מ, S25/1445.

119 פא"י התנגדו בחריפות לכל קשר עם הרביזיוניסטים וקבעו זאת במצעים, שהוצג לדיון ב-1936. 'לכוון התנועה', שערם, אב תרצ"ו, עמ' 13-14.

120 מכתב הנהלת הוועד הלאומי לב' יוסף, הנהלת הסוכנות, 16.8.1937, אצ"מ, S25/1445; מכתב גולן, המזכירות המדינית (בסוכנות) לבן-צבי, 17.8.1937, שם.

121 בן-גוריון, זכרונות, כרך ד, עמ' 199.

122 מכתב הנהלת הסוכנות לבלוי, אצ"מ, S25/1445. בתיק שתי טיוטות עם תיקוני בלוי. השיחות התקיימו ב-15.7.1937-14.

123 ביולי 1937 פרסמה ועדת פיל את מסקנותיה כי הבית הלאומי הוא מפעל מצליח, והמליצה לחלק את ארץ ישראל לשתי מדינות, יהודית וערבית, בצירוף שטח שיוותר בשליטה בריטית. תכנית החלוקה נדונה בקונגרס הציוני העשרים (אוגוסט 1937) ובמקביל בכנסיה הגדולה השלישית של האגודה. שתי התנועות ראו את הקמת המדינה כאפשרות ריאלית קרובה והחליטו להתכונן למערכה מדינית.

124 מכתב מ"ש [שרתוק] למרכז אגודת ישראל, 20.1.1938, אצ"מ, S25/1445.

'אבל להודיע שעוד מוקדם עתה לדון על כך; פגישות עם באי כח המחלקה המדינית יתקיימו לפחות אחת לחודש'. הצעותיו התקבלו.¹²⁵ בעקבות ההסכמות הללו שותפה האגודה בשיחות השולחן העגול שהתקיימו בלונדון בפברואר ובמארס 1939, כששני הצדדים שותפים מלאים בהצגת העמדות המדיניות בפני הבריטים.¹²⁶

הלויאליות של האגודה ועמידתה לצד הסוכנות זכתה להערכתו של בן-גוריון. הוא עמד על כך שגם כאשר הם לא הסכימו לאופן ניהול המגעים עם הבריטים, 'הם קיימו את האחדות הפוליטית וקבלו על עצמם מרות ההנהלה הציונית שאין הם משתתפים אפילו בבחירתה. במצבנו אין לזלזל גם ב"פכים" קטנים אלה'. 'יש קונטקט בינינו'.¹²⁷

בלוי ערך שיחות גם עם בן-גוריון, שסיכם את שיחותיהם במכתב מראשית 1939: 'עד שהנהלת הסוכנות תברוק ותחליט על הצטרפות האגודה לסוכנות היהודית, יוקם סידור זמני של פעולה משותפת בין הסוכנות ובין הנהלת האגודה, שלפיו יתקיימו התייעצויות הדדיות בין יושב ראש הנהלת הסוכנות ובין יושב ראש הנהלת האגודה בטרם יוחלטו הדברים העומדים על הפרק'. עוד נקבע כי בעלי תפקידים בסוכנות בנושאים מינהליים וכספיים יקיימו קשר עם באי כוח האגודה. 'שני הצדדים יתאמצו בכל שאלה להגיע לידי מסקנה מסכמת – במקרה של חילוקי דעות בעניינים פוליטיים חיצוניים תכריע הנהלת הסוכנות וההכרעה תהיה מחייבת'. בלוי אישר את ההסכם בתוספת דרישות להקצאת תקציבים מצד הסוכנות למפעלים אגודתיים, להתיישבות אגודתית ולקליטת עולים. במקביל הבטיח בלוי את סיוע האגודה למגביות לשעת חירום של הסוכנות ולעזרת היישוב היהודי.¹²⁸

י. בצל המלחמה

המלחמה שמה לאל את הציפיות המדיניות של הסוכנות ושל האגודה וההסכמים שהושגו ביניהן איבדו את משמעותם. מוסדותיה באירופה הפסיקו לפעול. הציבור האגודתי בפולין נפגע ומנהיגו, הרב יצחק מאיר לויץ, בא בראשית 1940 לארץ ישראל והוצב בראש הוועד הפועל העולמי של האגודה שמוקם בארץ. שני מוקדי כוח אגודתיים חדשים נוצרו עקב המלחמה: בבריטניה ובארצות הברית. עם כיבוש פולין הקימה האגודה בארץ ישראל ועדה לענייני פולין. הסוכנות הקימה גם היא ועדה לענייני פולין בת ארבעה חברים, ובהם אליהו דובקין ומשה חיים שפירא, ראשי מחלקת העלייה בסוכנות.¹²⁹ במחצית השנייה של 1942, לאחר שנודע על ממדי השואה, פנו ראשי האגודה להנהגת הסוכנות ולרביזיוניסטים בבקשה להקים ועדת הצלה מנותקת מהסוכנות, שתכלול את כל גופי הצלה. משנדחתה

125 פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 2.1.1938, אצ"מ.

126 פונד, פירור או השתתפות, עמ' 178-179.

127 בן-גוריון, זכרונות, כרך ו, 7.5.1939, עמ' 299; שם, 25.6.1939, עמ' 422.

128 מכתב בן-גוריון לבלוי, 7.9.1939, אצ"מ, S25/1445; מכתב בלוי לבן-גוריון, 3.10.1939, שם.

129 לדיון בפעילות הפוליטית שקדמה לצירוף האגודה לוועדה ובפעילותה בתוכה ראו, פונד, תנועה

בחרבות, עמ' 77-100.

דרישתה, הציעה האגודה כאלטרנטיבה לשתף גורמים פוליטיים נוספים בוועדה לענייני פולין ולשנות את מעמדה.

בן-גוריון, שביקש כאמור לנתק כל קשר בין האגודה לרביזיוניסטים ולקרבה אליו, דרש מהנהגת הסוכנות לשנות את שם הוועדה ולכלול בה נציגים של האגודה. בהתאם לכך הוסב שמה ל'ועדת הפעולה להצלת יהודי הגולה',¹³⁰ מספר חבריה הוגדל ל-14, ובהם שני נציגי האגודה: הרב יצחק מאיר לוין ובנימין מינץ. לידה הוקמה מועצה של נציגי ארגונים שונים, ובהם חמישה נציגי האגודה. הציפיות של ראשי האגודה מהצטרפותם לוועדה לא התגשמו, ופעילות הצלה נרחבת שקיוו שתוכל להיעשות באמצעותה, לא נעשתה. זאת ועוד, האגודה חשה כי חבריה קופחו בהקצאת רישיונות העלייה ובקבלת מקומות במסגרת עלייה ב'. אכזבתה מפעילות הוועדה בוטאה בסיום המלחמה בעיתון פא"י:

ועד ההצלה [...] היה הבן-החורג של הסוכנות מפני שלמעשה גרסה [...] כי כל ענין של ההצלה צריך להיות נתון בידה [...] ורק במידה שועד ההצלה סיפק את דרישת הציבור שלפחות לענייני הצלה יהיה קיים מוסד כל מפלגתי [...] השלימה הסוכנות עם המוסד הכל מפלגתי הזה שעמד תחת חסותה וכל כספיו וכל ניהול עניניו המעשיים היו ממילא כולם בידי הנהלת הסוכנות.¹³¹

האגודה פעלה במסגרת הוועדה עד לסיום המלחמה ואף נמנתה עם המתנגדים לפירוקה, על אף הביקורת הרבה על תפקודה, מתוך רצון לשמור על מסגרת משותפת עם הסוכנות ולזכות בדרך זו להשפעה כלשהי. יצחק גרינבוים, יושב ראש הוועדה, הציג בבחירות את הסיבה שהניעה את האגודה להתנגד לפירוקה: 'האגודה מתכוננת למלחמה נגד החלטה [לפרק את הוועדה] [...] כי החלטה כזאת מוציאה אותה מן הפעולה ומעמידה במצב קשה מאד, ביחוד את החוגים באגודה שכל הזמן רצו בשיתוף פעולה בינינו בענייני הצלה ועזרה'.¹³²

יא. לקראת הקמת המדינה

סיום מלחמת העולם השנייה הציב לפני ההנהגה האגודאית אתגרים חדשים: גיוס משאבים כלכליים לטיפול בפליטים חברי האגודה; רצון להבטיח לחבריה אפשרות לחיות במדינה שתקום באורח החיים המקובל עליהם ולהשפיע על עיצוב דמות המדינה. המפתח להגשמת שאיפות האגודה בנושאים אלה היה בידי הסוכנות. באוקטובר 1944 נפגשו ראשי האגודה עם בן-גוריון כדי לדון על שיתוף פעולה פוליטי עם הסוכנות 'בתוכה או על ידה'. הפעם כרכו דובריה נושא זה עם תביעתם להבטיח למחנה האגודאי זכויות רחבות במדינה שתקום. בן-גוריון סיכם את תביעותיהם כדלהלן: 'אתם רוצים עד כמה שאפשר מעכשו שיתוף פעולה

130 בינואר 1943 הוסב שמה ל'הוועדה למען יהודי אירופה הכבושה', ובאוקטובר ל'ועד ההצלה המאוחד ליד הסוכנות היהודית'.

131 איש יהודי, 'היקום העם להציל גם לעזור', **שערים**, 25.1.1945, עמ' 3.

132 מכתב גרינבוים לחיים ברלס, 25.1.1945, **אצ"מ**, S26/1284.

פוליטי עם הסוכנות היהודית – בתוכה או על ידה [...] הייתם רוצים לפני שנתייצב בפני הגויים, להגיע עד כמה שאפשר לידי הסכם על עקרונות אחדים שיאפשרו לכם לחיות לפי הכרתכם [...] כדי שתוכלו בלב יותר שלם לעמוד אתנו יחד בפני הגויים'.¹³³

שיתוף הפעולה עם הסוכנות נדון גם במוסדות האגודה בארצות הברית, בוועידתה הרביעית באוגוסט 1943. הוועידה החליטה לדרוש סמכות הסוכנות תוגבל לעניינים מדיניים וכלכליים.¹³⁴ עמדה שונה לחלוטין הוצגה כשנה לאחר מכן בוועד הפועל של האגודה בארצות הברית. כעת דרשו המשתתפים בדיון שהצטרפות לסוכנות תקנה לאגודה אפשרות 'להשפיע השפעה חשובה על מהלך התפתחותה של ארצנו הק' [רושה]. הם הצביעו על כוחה הפוליטי הרב של האגודה שמונע ממנה להשפיע על אופי היישוב הארצישראלי המתהווה. הם הצביעו גם על העובדה שמנהיגים דתיים בארצות הברית – רבנים, ראשי ישיבות, ומנהלי תלמודי תורה – משתתפים במפעל הג'וינט, אף שגוף זה מממן גם מוסדות חינוך ותרבות לא-דתיים 'שמסוכנים הרבה יותר מבתי הספר הלא-דתיים בארץ ישראל [...]'. אם אין מתירים להאגודה להשתתף בסוכנות היהודית, על מועצת גדולי התורה גם להוציא מסקנות מזה ולאסור לכאי כחה של האגודה להיות בהדג'וינט ולהשתתף באחריות של חלוקת הכספים גם לאחרים'.¹³⁵ ייתכן שהצגת עמדה זו הקלה על מהלכי ההנהגה, בראשות הרב לוין, שחיפשה כל דרך לשיתוף פעולה עם הסוכנות.

בראשית 1946 התקיימו שיחות בין נציגי הנהגת האגודה לראשי הסוכנות. בישיבה של הנהלת הסוכנות שהתקיימה בירושלים ב-12 בפברואר 1946, הציג שרתוק את תפיסתו בנושאים שנדונו עם האגודה, וקבע כי אם לא תדרוש האגודה שינוי מהותי בפעילות מוסדות הסוכנות, תקודם כניסתה לסוכנות בברכה. עוד הודיע שרתוק כי לאגודה יוקצו שבעה אחוזים מרישיונות העלייה במקום שישה אחוזים שהיו לה עד אז.¹³⁶ כחודש לאחר הישיבה האמורה הודיע שרתוק למרכז האגודה כי הנהגת הסוכנות הסכימה להסדר ביניים עד להכללתה בסוכנות. הוא נימק זאת בצורך לדון עקרונית בנושא הסוכנות המורחבת. על פי הסדר זה ישתתפו נציגייה במוסדות הסוכנות בזכות דעה מייעצת, מעמד הדת במדינה ייקבע בדיון יסודי עם האגודה מתוך רצון להגיע לעמק השווה, והיא תזכה בעשרה אחוזים מרישיונות העלייה.¹³⁷ הודעת שרתוק התקבלה באגודה בסיפוק, שכן הייתה בכך הפשרת מה של הקיפאון והיענות לחלק מתביעותיה.¹³⁸ הרב לוין הבהיר שהאגודה מבקשת להצטרף

133 סיכום פגישה בין בלוי, ברויאר, לוין ובן-גוריון שהתקיימה ב"ב מרחשון תש"ה, אצ"מ, 37/344.S.

134 רוזנהיים, עתידה, עמ' 2.

135 ל' יונג, 'עמדת אגודת ישראל בארצות הברית כלפי הסוכנות היהודית', בתוך, תשרי-חשון תש"ה, עמ' 10-12.

136 פרטוקול הנהלת הסוכנות, 12.2.1946, אצ"מ.

137 מכתב שרתוק למרכז העולמי של האגודה, 22.3.1946, אצ"מ, 225/1446.S.

138 מכתב לוין להנהלת הסוכנות, כ' אייר תש"ו, אצ"מ, 25/1446.S.

לסוכנות בעת שזו תתארגן מחדש. רוזנהיים הציע להתנות את ההצטרפות בארבעה תנאים, ואלה התקבלו על דעת הוועד הפועל העולמי:

הסוכנות היא הנציגות הפוליטית של חלקי העם היהודי המעוניינים בארץ ישראל; סמכויות הסוכנות הן על כל השאלות הפוליטיות, כמו כן על כל הבעיות הקשורות עם בניין א"י בשטח הכלכלי, הן בחרושת והן בחקלאות; אין לסוכנות כל סמכות בבנין א"י בשטח הדת התרבות וכל השאלות הקשורות בדבר; משרדי הסוכנות צריכים להיות סגורים בשבתות ובמועדים.¹³⁹

הצעתו של שרתוק לשיתוף האגודה בדיונים המדיניים של ועדות הסוכנות הרגיעה חלק מחברי ההנהלה ואנשי המזרחי יצאו נגדה בזעם רב, כאמור לעיל. נוכח התנגדות זו הודיע ד"ר ברנרד ג'וזף (לימים דב יוסף), ממלא מקום מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות, ללויין ולברויאר כי 'שיתופם הקבוע בהתעצויות פוליטיות של הנהלת הסוכנות הוא ענין מסובך', והציע במקום זאת הסדר שבו הסוכנות תדווח לאגודה על מהלכי המדיניים. לויין סיכם את השיחה במכתב לג'וזף, ובו כתב שהושגה הסכמה כי 'הסוכנות תתקשר עם אגודת ישראל קודם כל צעד מדיני'. ג'וזף דחה פירוש מרחיב זה של הסיכום.¹⁴⁰

שינויים במבנה הסוכנות לא נעשו. למרות זאת החליטה האגודה להמשיך בדו שיח לשמירת הקשר עם הסוכנות, ולבחור ועדות מדיניות שתתכנסנה מדי פעם בפעם לשם חילופי אינפורמציה ודעות על המצב, 'בלי כל התחייבות הדדית'.¹⁴¹ זה אירע בעקבות שינויים בהנהגת האגודה. בלוי וברויאר, שהיו שותפים למשא ומתן עם הסוכנות, נפטרו בשנת 1946 ולויין חשש להכריע בנושא, בייחוד עקב העמדות המסויגות של רוזנהיים. דחיית הסיכום שהושג לכאורה עם הסוכנות לא הרגיעה את האגודה. ההתמודדות המדינית הצפויה ערב החלטת האו"ם על החלוקה העצימה את כוח המיקוח שלה. בינואר 1947 היא הגישה להנהלת הסוכנות 'מצע להסכם בין הסוכנות לאגודת ישראל',¹⁴² ובו הוצב רף דרישות גבוה מבעבר לקשר מדיני. הוצע לבחור ועדות משותפות לשני הצדדים, 'שתעמודנה בקשר הדוק בכל הענינים המדיניים החשובים לשם חלופי דעות ואינפורמציה קודם לכל החלטה מדינית מכריעה וכדי לאפשר חזית מאוחדת כלפי חוץ. אולם אין הצדדים קשורים בהתחייבות על הקו המדיני שלהם'. בסיום ההצעה הציגה האגודה עמדה קשוחה מבעבר: שוב לא הסכימה לקבל את העמדה המדינית ללא עוררין, אלא ביקשה להיות שותפה בעיצוב המדיניות

139 מכתב לויין לרוזנהיים, כ"ח תשרי תש"ז, ארכיון האגודה העולמית (להלן: אא"ע), תיק כ/27, עמ' 4; פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל של אגודה העולמית, ירושלים, כ"ח חשוון תש"ז, עמ' 2, שם, תיק כ/35.

140 מכתב לויין לג'וזף, י"ג סיון תש"ז, אצ"מ, S25/1446. ג'וזף כתב על המכתב ליד המילים 'קודם כל צעד מדיני': 'לא'.

141 פרוטוקול הוועד הפועל של האגודה העולמית, ב' שבט תש"ז, אא"ע, תיק 32, עמ' 1.

142 מכתב לויין לקפלן ושפירא, ט' שבט תש"ז, אצ"מ, S25/1446; 'מצע להסכם בין הסוכנות ואגודת ישראל', שם.

הארצישראלית. בתחום העלייה ביקשה האגודה לקבל 25 אחוז מרישיונות העלייה, ולהקציב לה חלק מכספי המגבית היהודית המאוחדת בארצות הברית.

בהנהלת הסוכנות בלונדון עדיין קיוו לצרף את האגודה אליהם. בפגישה שהתקיימה בפברואר 1947 בין ד"ר נחום גולדמן לד"ר יצחק לוין, ממנהיגי האגודה בארצות הברית, הבטיח גולדמן לדון בהנהלת הסוכנות בשינוי חוקתה במטרה לאפשר את הרחבת שורותיה. גולדמן אף סבר שאפשר למצוא פתרון לעניין הדרישה שהסוכנות לא תעסוק בענייני דת אלא בתחום המדיני בלבד. סברות גולדמן לא התממשו, ובאמצע 1947 קבלה האגודה על שהמשא ומתן עמה מתמשך ללא כל החלטה ברורה, ולמעשה הוקפא.¹⁴³

עורך קול ישראל סיכם בראשית 1947 את נושא אי-השתתפות האגודה בסוכנות. הוא עמד על התפקיד החשוב שהוטל על הסוכנות, לייצג את העם היהודי: 'תפקיד נעלה כזה שלא היה עוד כדוגמתו בחיי עם ישראל זה מאות בשנים'. כדי למלא כראוי תפקיד זה היה עליה להיבחר בידי באי כוח 'כל ארגוני היהדות בארץ ישראל ובגולה'. דבר זה לא נעשה, וההסתדרות הציונית שימשה בתפקיד זה וראשיה 'זלזלו כל השנים במושג האמיתי שהסוכנות צריכה להיות'. האגודה הייתה מנועה מלהצטרף לסוכנות בגלל מעורבותה של האחרונה במערכת החינוך החילוני ובגלל השתתפותה במימון הקמת יישובים חילוניים ואחזקתם.¹⁴⁴

בתחום הדתי נענתה הסוכנות לבקשת האגודה וב-19 ביוני 1947 שלחה אליה מכתב ובו הבטיחה כי במדינה יתקיימו הסדרים מיוחדים בתחומי שבת, כשרות, ענייני אישות וחינוך, הסדרים שכוננו לימים 'סטטוס קוו'. ערב הקמת המדינה נאלצה מנהיגות האגודה הארצישראלית, בראשות הרב לוין, להתמודד עם לחצים פוליטיים כבדים מבית ומחוץ, שלא אפשרו לה לדון בקשרים עם הסוכנות. רוזנהיים התנגד להקמת מדינה, דרש לחפש פתרונות מדיניים חלופיים ואף פעל במישור המדיני הבינלאומי נגד הקמתה. זו הייתה גם עמדתה של אופוזיציה ירושלמית שהתגבשה בשם 'פועלי אגודת ישראל ירושלים' ('פאג"י ירושלים).¹⁴⁵ לעומתם צידדה פא"י בהקמת מדינה ודרשה לפעול לכך בגלוי. כדי להיות ערוך להקמת המדינה החל לוין במגעים פוליטיים עם המזרחי ועם הפועל המזרחי להקמתה של חזית דתית מאוחדת, ובמגעים עם ראשי הסוכנות על שילוב האגודה במוסדות השלטון של המדינה לכשתקום.

מאמציהם של ראשי הסוכנות לקרב אליהם את האגודה רבו לאור חשיבות תמיכתה במהלכים המדיניים הבינלאומיים של הסוכנות. כך, לדוגמה, קבעה ועדת האו"ם לארץ ישראל, בישיבתה בינואר 1948, כי הסוכנות לא תוכר כנציגות הצד היהודי בשיחות כל עוד לא יהיה בידה ייפוי כוח ממספר רב של מפלגות.¹⁴⁶ בשיחות עם הרב לוין הבטיח שרתוק

143 ר"ח שיחה בין לוין לד"ר גולדמן, 27.2.1947, אצ"מ, S25/1446.

144 משה גליקמן-פרוש, 'סוכנות יהודית', קול ישראל, 13.2.1947, עמ' 1.

145 על פועלי אגודת ישראל בירושלים ראו, פונד, פירוד או השתתפות, עמ' 231-237.

146 מכתב שרתוק לראובן זסלני וזאב שרף, 30.1.1948, תעודות מדיניות ודיפלומטיות, דצמבר 1947-מאי

לשתף נציגי אגודאי במועצה הזמנית של המדינה. שני האישים הסכימו להודיע כי אין ביניהם חילוקי דעות, וכך יכול היה שרתוק להודיע ליושב ראש ועדת האו"ם: 'הסוכנות היהודית מתיעצת עם אגודת ישראל בכל השאלות הפוליטיות החשובות הנוגעות לענין פלשתינן ולרוב מושגת הסכמה מלאה. מובטח שהסוכנות תנקוט צעדים להבטיח שהרעות של אגודת ישראל תיבחנה לפני שתוגשנה הצעות לחוקה למועצה הזמנית של המדינה'.¹⁴⁷ המדינה הוקמה ונציגי האגודה שולבו במוסדות השלטון. באוגוסט 1948 הוטל על הסוכנות הטיפול בעלייה לארץ ובקליטת העולים. במגביות שנערכו לצרכים אלה גויסו סכומים גדולים וב-1949 הסתכם תקציב הסוכנות בכחמישים מיליון ל"י, סכום כפול מתקציב המדינה. המחנה האגודאי ביקש להיות שותף מלא לפעילות העלייה, הקליטה והשיכון שהסוכנות מימנה ולדאוג, כמפלגות אחרות, לחבריה העולים. הרב לוי, שהצטרף לממשלה, ציפה לזכות בתמורה להשתתפות בה בהישגים מטריאליים, והיה מנוע מכל צעד נוסף של התקרבות לכאורה להסתדרות הציונית. אופוזיציה מיליטנטית בראשות פאג"י ירושלים תקפה אותו בעקיבות, האשימה אותו בהטיית האגודה מעקרונותיה, ערעה על מנהיגותו ובשתי מערכות בחירות לכנסת אף התמודדה ברשימה נפרדת.¹⁴⁸ פאג"י, לעומת זאת, לא חששה מהביקורת מאחר שעמדותיה בזכות שיתוף פעולה מלא עם ההסתדרות הציונית היו ידועות. היא אף ביקשה להצטרף לסוכנות:

והסיבות הן ברורות. [...] ברצוננו לישב את אדמת ארצנו, ברצוננו לחנך את הנוער העולה, ברצוננו להקים בה נקודות. [...] ברצוננו להחליט – לא בדעה מיעצת – על עליית חברינו ארצה. ברצוננו לשכן אותם. ברצוננו לשלוח שליחים כדי להכניס לעלייה וכדי להציל ילדים לתורה [...] [לכן] הסתדרות פועלי אגודת ישראל [...] מחפשת דרך להצטרף לסוכנות.¹⁴⁹

ראשי פאג"י קיבלו את הסכמת הוועד הפועל של תנועתם להצטרף לסוכנות, ובמאי 1949 שלח מינץ ליושב ראש הנהלת הסוכנות ולמזכירה הכללי בקשה לאשר את כניסת פאג"י לסוכנות.¹⁵⁰ הבקשה לא נענתה, ובדיון בכנסת על תקציב המדינה קבל מינץ:

ממשלת ישראל החליטה שהסוכנות היהודית צריכה להתקיים ושיש למסור לה את השטחים החיוניים ביותר במדינה לטיפול ולפעולה [...] הרי שהיא צריכה לדאוג לכך שכל אזרחי ישראל היהודית יהיו מיוצגים בהנהלתה.

1948, בעריכת גדליה יוגב, ירושלים תש"ם, תעודה 160 והערת שוליים 1, תעודה 161, עמ' 266-267.
 147 מכתב שרתוק ליושב ראש ועדת האו"ם לארץ ישראל, 6.2.1948, שם, תעודה 185, עמ' 318.
 148 פאג"י ירושלים התמודדה בבחירות לאסיפה המכוננת ברשימת החרדים ולכנסת השנייה ברשימת אמוני ישראל, אך לא עברה את אחוז החסימה. לדיון נרחב במהלכי האגודה עם הקמת המדינה ראו, פונד, פירוד או השתתפות, עמ' 213-231.
 149 קלמן כהנא, 'אנו והסוכנות היהודית', שערם, 19.5.1949, עמ' 1.
 150 מכתב מינץ לאייזנברג, מזכיר הסוכנות, ב' אייר תש"ט, אצ"מ, S30/3957.

פנינו לסוכנות היהודית בדרישה לתת לנו ייצוג מתאים בהנהלה ולא נענינו. הנהלת הסוכנות היהודית חושבת שרק חברי ההסתדרות הציונית יכולים להיות חברי הסוכנות היהודית. אין אנו מסכימים לכך. [...] יש לנו הזכות לחיות וליהנות מכל אותם שירותים שנמסרים במדינת ישראל בידי הסוכנות היהודית.

מינץ התלונן שהמפלגות שנכללות בהנהלת הסוכנות זוכות לתקציבים גדולים מאלה של פא"י, וכן שאף על פי שחברי מפלגתו אזרחי המדינה נלחמו על עצמאותה הם 'מופלים לרעה', 'אזרחים במדרגה שניה'.¹⁵¹ קריאות פא"י לא מצאו אוזן קשבת, ובינואר 1952 חזרו ראשי פא"י וביקשו להצטרף לסוכנות.¹⁵² זלמן שז"ר, חבר הנהלת הסוכנות, דיווח בשיבתה של מליאת הסוכנות על בקשת פא"י והחלט שהיא תידון במושב הוועד הפועל הציוני שיעסוק בהרחבת הסוכנות. מושב זה התקיים במאי 1952, וגם בו לא ניתנה תשובה לבקשת פא"י.¹⁵³ היא נותרה מחוץ לסוכנות.

י.ב. אחרית דבר

הותרת האגודה מחוץ לסוכנות הייתה פרי החלטה של שני הצדדים: האגודה נותרה שבויה בתפיסותיה העקרוניות על מרחב הפעולה הראוי לסוכנות, וחששה מהתקרבות יתר להסתדרות הציונית. הנהגת הסוכנות ביקשה לבצר את מעמדה הפוליטי ולהותיר מחנות פוליטיים שאינם קרובים לה מחוץ למעגל ההשפעה. עם זאת, אין בניסיונות הרבים לצרף את האגודה לסוכנות משום פעילות סרק. הצלחתם נמדדת ביכולתם לשנות את יחסי העוינות בין המחנות היריבים ליחסי שיתוף פעולה וכבוד הדדי. שיתוף הפעולה שהושג במגעים הפוליטיים ביניהם תרם לפעילות מדינית משותפת בצמתים שנוצרו מדי פעם נגד הבריטים ובתקופת השואה, אך תרומת המגעים האלה גדולה ונמשכה הרבה מעבר לתקופת המנדט. האגודה השתלבה במוסדות המדינה והרב לוי אף כיהן בממשלתה כשר הסעד, עד להתפטרותו ב־1952. גם לאחר שפרשה מהממשלה היא תפקדה כאפוזיציה קונסטרוקטיבית. מצב פוליטי זה התאפשר הודות לתהליך ממושך של שינוי והסתגלות שעברו האגודה מזה וההסתדרות הציונית מזה בניסיונותיהן לצרף את האגודה לסוכנות. בשנות העשרים למדה האגודה להכיר באי יכולתה לתפוס את מקומה כמייצגת העם היהודי בענייני ארץ ישראל, והשלימה עם כוחה הפוליטי של ההסתדרות הציונית בלבושה החדש כנציגה מוכרת של העם היהודי. מנגד למדו ראשי הסוכנות להכיר בכוחה האלקטורלי של האגודה ובחשיבותה כגורם פוליטי מסייע במהלכים מדיניים. היכרות הדדית של מנהיגי שני המחנות תוך כדי המפגשים לשיחות, הקטינה משקעי יריבות ודעות קדומות.

151 בנימין מינץ, 'דבר פועלי אגודת ישראל על תקציב המדינה', **שערים**, 30.6.1949, עמ' 2.

152 מכתב כהנא ומינץ להנהלת הסוכנות, 23.1.1952, **אצ"מ**, S30/3957.

153 'ננעלה מליאת הסוכנות', **שערים**, 16.3.1952, עמ' 2; 'ננעל מושב הוועד הפועל הציוני', שם, 16.5.1952, עמ' 1.

בשנות השלושים, משעברה הנהגת הסוכנות לידי תנועות הפועלים, נוכחו שני הצדדים לדעת כי אין אפשרות לכלול את האגודה בסוכנות, ומאמצייהם התרכזו באופן שבו הם יכולים לקיים ביניהם שיתוף פעולה ובהיקפו. תנועות הפועלים, משאחזו בהגה הסוכנות, ביקשו לבצר את עמדתן כמובילות המדיניות הארצישראלית וכמנהיגות האומה. לצורך זה הן תרמו ליצירת שלושה מעגלי השפעה. הראשון הורכב מאנשי מפא"י ומתנועות הפועלים שהיו קרובות לה בתפיסתן המדינית והחברתית, שהחזיקו בעמדות המפתח בהנהלת הסוכנות. במעגל השני נכללו אנשי המפלגות שהשתתפו עם מפא"י בהנהגת ההסדרות הציונית, אך לא היו שותפים לתפיסתה החברתית-פועלית: הציונים הכלליים והמזרחי. במעגל השלישי נותרו התנועות שלא היו חברות בהסדרות הציונית, כאגודת ישראל. האגודה חתרה לזכות במעמד של מפלגות המעגל השני, אף שלא הייתה חלק מן ההסדרות הציונית, ואילו הנהגת הסוכנות העדיפה להותירה במעגל השלישי ולהעניק לה מדי פעם הטבה של מפלגת מעגל שני. ההכרה בעוצמתן של מפא"י ושל מפלגות המעגל הראשון, ובחוסר יכולתה לחדור למעגל השני, עורר בהנהגה האגודאית רצון לחבור למזרחי, יריבתה הפוליטית והאידאולוגית, ובדרך זו לנסות לחדור למעגל פנימי יותר. לשם כך נעשו בשנות השלושים כמה ניסיונות להגיע להסכמות עם המזרחי וליצור עמה גוש פוליטי משותף, ללא הצלחה. רק לקראת הקמת המדינה הוכתרו ניסיונות אלה בהצלחה, משהוקמה החזית הדתית המאוחדת.¹⁵⁴ ניסיונות האגודה להגיע למעגל השפעה קרוב למרכז במסגרת החזית הדתית המאוחדת תרמו גם הם לסילוק משקעים מהעבר ולהשתלבותה בפעילות הממלכתית, אף שנותרה מחוץ לסוכנות.

154 דן הורוביץ ומשה ליסק, **מישוב למדינה**, תל-אביב 1977. הורוביץ וליסק הציגו בספרם תהליכים פוליטיים צנטריפוגליים כיצירת המערך, מפלגת העבודה וגח"ל. תהליך כזה אירע גם בגוש הדתי.

